

СЛУЖБЕН ВЕСНИК

на Република Северна Македонија

Број 267

24 декември 2019, вторник

година LXXV

www.slvesnik.com.mk

contact@slvesnik.com.mk

СОДРЖИНА

	Стр.		Стр.
4181. Одлука за именување на неизвршен член на Советот на Народната банка на Република Северна Македонија.....	2	4184. Уредба за изменување и дополнување на Уредбата за личностите и објектите што се обезбедуваат, видовите на мерки и активности и степените на обезбедување.....	3
4182. Одлука за избор на здруженија од областа на човековите права, полициското право и правосудството за Народниот правобранител - механизам за граѓанска контрола.....	2	4185. Одлука за престанок и за давање на трајно користење на движни ствари на Општина Кочани.....	3
4183. Декларација за правото на политичко учество на граѓаните со попреченост.....	2	4186. Одлука за доделување на средства на Државниот студентски дом „Скопје“ – Скопје.....	5
		4187. Стратегија за производство на тутун за период 2020-2026 година, со Акционен план.....	5
		Огласен дел	1-52

СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

4181.

Врз основа на членот 49 став (4) од Законот за Народната банка на Република Македонија („Службен весник на Република Македонија“ број 158/10, 123/12, 43/14, 153/15, 6/16 и 83/18), Собранието на Република Северна Македонија, на седницата одржана на 23 декември 2019 година, донесе

О Д Л У К А

ЗА ИМЕНУВАЊЕ НА НЕИЗВРШЕН ЧЛЕН НА СОВЕТОТ НА НАРОДНАТА БАНКА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

I. За неизвршен член на Советот на Народната банка на Република Северна Македонија се именува

- вонреден професор Гадаф Реџеџи, доктор по економски науки од Скопје, со мандат од седум години.

II. Оваа одлука влегува во сила со денот на донесувањето, а ќе се објави во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Бр. 08 – 6984/1
23 декември 2019 година
Скопје

Претседател на Собранието
на Република Северна
Македонија,
м-р **Talat Xhaferi**, с.р.

4182.

Врз основа на членот 11-д од Законот за народниот правобранител („Службен весник на Република Македонија“ број 60/2003, 114/2009, 181/16, 189/16 и 35/18), Собранието на Република Северна Македонија, на седницата одржана на 23 декември 2019 година, донесе

О Д Л У К А

ЗА ИЗБОР НА ЗДРУЖЕНИЈА ОД ОБЛАСТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА, ПОЛИЦИСКОТО ПРАВО И ПРАВОСУДСТВОТО ЗА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ - МЕХАНИЗМ ЗА ГРАЃАНСКА КОНТРОЛА

I. Собранието на Република Северна Македонија во составот на Народниот правобранител - механизам за граѓанска контрола ги избира следниве здруженија:

- Здружение за кривично право и криминологија на Македонија,

- Македонско здружение за млади правници и
- Хелсиншкиот комитет за човекови права.

II. Оваа одлука влегува во сила со денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Бр. 08 – 6985/1
23 декември 2019 година
Скопје

Претседател на Собранието
на Република Северна
Македонија,
м-р **Talat Xhaferi**, с.р.

4183.

Врз основа на членот 68 став 2 од Уставот на Република Северна Македонија, Собранието на Република Северна Македонија, на седницата одржана на 23 декември 2019 година, донесе

Д Е К Л А Р А Ц И Ј А

ЗА ПРАВОТО НА ПОЛИТИЧКО УЧЕСТВО НА ГРАЃАНИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Тргнувајќи од фактот дека Република Северна Македонија како социјална држава се грижи за социјална заштита и социјална сигурност на граѓаните согласно со начелото на социјална праведност; обезбедува посебна заштита на лицата со попреченост и создава услови за нивно вклучување во сите сфери на општествениот живот;

Изразувајќи подготвеност постојано да се ангажира во општеството како политички субјект со висока општествена одговорност;

Имајќи ги предвид:

- уставните одредби за еднаквост на граѓаните во слободите и правата пред Уставот на Република Северна Македонија и пред законите,
- Универзалната Декларација за човекови права,
- Меѓународниот пакт за граѓански и политички права,
- Агендата за одржлив развој до 2030 година,
- Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и Факултативниот протокол кон неа и
- Пекиншката Декларација и платформа за акција и насоките од Општиот коментар број 6 за еднаквост и недискриминација и Општиот коментар број 3 за жените и девојчињата со попреченост издадени од Комитетот на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост;

Поддржувајќи ја иницијативата на Интер партиска-та парламентарна група за правата на лицата со хендикеп (ИППГ) и Техничкиот комитет на ИППГ – Полио Плус – движење против хендикеп;

Почитувајќи ги принципите на достоинство, индивидуална автономија, слобода на сопствен избор и независност на лицата со попреченост, недискриминација, целосно и ефективно учество во општеството, еднаквост на можностите, пристапност, почитување на развојот на капацитетите на децата и младите со попреченост и нивното право да ги зачуваат своите идентитети;

Препознавајќи дека граѓаните со попреченост се соочуваат со бариери во целосно остварување на учеството во политиката врз еднакви основи;

Прифаќајќи дека состојбата на оневозможност е дел од човековата разноликост и општеството воопшто, како и дека граѓаните со попреченост се хетерогена група поради нивните физички, сензорни, интелектуални, ментални или психо-социјални попречености;

Согледувајќи ги формите на дискриминација со кои се соочуваат лицата со попреченост, особено жените, возрасните и децата кои живеат во институции;

Афирмирајќи ја потребата од создавање можности и услови граѓаните со попреченост активно да се вклучат во процесите на донесување одлуки во политиките на државата, вклучувајќи ги оние кои директно се однесуваат на нив;

Собранието на Република Северна Македонија:

1. Ги поддржува сите иницијативи и активности во насока на заштита и унапредување на правата на граѓаните со попреченост, вклучувајќи ги и оние што се однесуваат на учество на граѓаните со попреченост во политичкиот живот на државата;

2. Ги афирмира учеството и застапеноста на лицата со попреченост вклучувајќи го и учеството на жените и девојките со попреченост во политичките и јавните процеси;

3. Ја истакнува потребата политичките партии, низ процес на меѓусебна соработка, да препознаат дека граѓанските и политичките права на граѓаните со попреченост не се вклучени во законодавството и јавната политика што го оневозможува целосното уживање на тие права и низ конкретни мерки и активности да обезбедат нивно вклучување во своите програми, почитувајќи ги принципите на родова застапеност;

4. Ги поздравува напорите за примена на универзален дизајн во насока на обезбедување на пристап до јавни места, транспорт, информации, комуникации, технологии, производи, услуги, процеси и процедури за да можат граѓаните со попреченост да ги остварат своите права;

5. Ги поддржува мерките за надминување на бариерите (физички и информативни), со кои се соочуваат граѓаните со попреченост а кои ги оневозможуваат да ги остварат своите политички права, вклучително и правото да бираат и да бидат бирани како кандидати;

6. Се залага за осигурување на пристапен изборен процес за сите граѓани со попреченост пред, за време и по изборите;

7. Ја поттикнува институционалната поддршка на граѓаните со попреченост за развој на нивната политичка кариера и за обезбедување еднакви можности за граѓанско образование и обука за политичка надградба за граѓаните со попреченост;

8. Оценува дека на планот на вклучување на граѓаните со попреченост во политичкиот живот е неопходно да се ангажираат сите надлежни државни органи низ процес на континуирано следење на состојбите и преземање соодветни мерки согласно меѓународните стандарди, особено оние од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и со внатрешното законодавство;

9. Ја потврдува својата позиција на политички субјект кој ќе продолжи активно да соработува со претставниците на граѓаните со попреченост;

10. Ја изразува готовноста да продолжи да ја поддржува и афирмира работата на ИППГ во заложбите за остварување на правата на граѓаните со попреченост;

11. Оваа декларација ќе се објави во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

СОБРАНИЕ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА

Бр. 08 – 6983/1
23 декември 2019 година
Скопје

Претседател на Собранието
на Република Северна
Македонија,
м-р **Talat Xhaferi**, с.р.

ВЛАДА НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

4184.

Врз основа на член 127 од Законот за полиција („Службен весник на Република Македонија“ бр. 114/06, 6/09, 145/12, 41/14, 33/15, 31/16, 106/16, 120/16, 21/18 и 64/18), Владата на Република Северна Македонија, на седницата одржана на 16 декември 2019 година, донесе

УРЕДБА

ЗА ИЗМЕНУВАЊЕ И ДОПОЛНУВАЊЕ НА УРЕДБАТА ЗА ЛИЧНОСТИТЕ И ОБЈЕКТИТЕ ШТО СЕ ОБЕЗБЕДУВААТ, ВИДОВИТЕ НА МЕРКИ И АКТИВНОСТИ И СТЕПЕНИТЕ НА ОБЕЗБЕДУВАЊЕ

Член 1

Во Уредбата за личностите и објектите што се обезбедуваат, видовите на мерки и активности и степените на обезбедување („Службен весник на Република Македонија бр. 56/14 и 161/16), во член 4 став 1 во алинејата 7 сврзникот „и“ се заменува со точка и запирка.

Во алинејата 8 зборовите: „и директорот на Управата за безбедност и контраразузнавање“ се бришат, а точката на крајот од реченицата се заменува со сврзникот „и“.

По алинејата 8 се додава нова алинеја 9, која гласи: „- директорот на Агенцијата за национална безбедност на Република Северна Македонија.“

Член 2

Низ целиот текст на Уредбата зборовите „Република Македонија“ се заменуваат со зборовите „Република Северна Македонија“.

Член 3

Оваа уредба влегува во сила осмиот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

Бр. 45-9363/1
16 декември 2019 година
Скопје

Претседател на Владата
на Република Северна Македонија,
Зоран Заев, с.р.

4185.

Врз основа на член 44 став (4) од Законот за користење и располагање со стварите во државна сопственост и со стварите во општинска сопственост („Службен весник на Република Македонија“ бр. 78/15, 106/15, 153/15, 190/16 и 21/18 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 101/19), Владата на Република Северна Македонија, на седницата, одржана на 3 декември 2019 година, донесе

**ОДЛУКА
ЗА ПРЕСТАНОК И ЗА ДАВАЊЕ НА ТРАЈНО КОРИСТЕЊЕ НА ДВИЖНИ СТВАРИ НА ОПШТИНА КОЧАНИ**

Член 1

Со оваа одлука на досегашниот корисник Министерството за образование и наука му престанува користењето на движните ствари, и тоа:

Реден број	Наслов на книгата	Автор	ИСБН	Издавач	Број на примероци	Единечна цена (во денари)
1	Критички есеј за модерната макроекономска теорија	Франк Хан	978-608247101-3 978-608247593-6	Арслагина	6 (македонски јазик) 2 (на албански јазик)	740,00
2	Котлер за маркетингот	Филип Котлер	978-608247106-8	Арслагина	6 (македонски јазик)	335,00
3	Механика на материјали	Р.Ч.Хибелер	978-608222065-9 978-608222043-7	Дата Понс	6 (на македонски јазик) 2 (на албански јазик)	1.740,00
4	Основи на аналогни дигитални електронски кола	Ананат Агавал	978-608222092-5 978-608222095-6	Дата Понс	6 (на македонски јазик) 2 (на албански јазик)	2.063,00
5	Геологија на животната средина	Карла В.Монтгомери	978-99898396-5 978-608478400-3	Европа 92	6 (на македонски јазик) 2 (на албански јазик)	1.642,00
6	Вовед во криптографија	Најџел Смарт	978-608247112-9 978-608247201-0	Арслагина	6 (на македонски јазик) 2 (на албански јазик)	704,00
7	Основи на геологијата	Лутгенс	978-608247291-1	Арслагина	6 (македонски јазик)	2.174,00
8	Технологија на млечни производи	Ралф Ирли	978-608247294-2 978-608247595-0	Арслагина	6 (македонски јазик) 2 (на албански јазик)	1.082,00
9	Фармските животни и животната средина	Клајв Филипс	978-608247206-5 978-608247424-3	Арслагина	6 (македонски јазик) 2 (на албански јазик)	498,00
10	Меѓународно право и меѓународни односи	Дејвид Армстронг	978-608247296-6 978-608247430-4	Арслагина	6 (македонски јазик) 2 (на албански јазик)	1.009,00
11	Медицинска фармакологија и терапевтици	Дерек Ц.Валер	978-608247289-8	Арслагина	6 (македонски јазик)	2.644,00
12	Оксфордски учебник по медицина Том 2	Дејвид А.Ворел	978-608210211-8 978-608210205-4	Табернакул	12 (на македонски јазик) 6 (на албански јазик)	17.154,00
13	Француска историска револуција	Питер Бурк	978-608247207-2 978-608247425-0	Арслагина	6 (македонски јазик) 2 (на албански јазик)	359,00

Член 2

Движните ствари од член 1 од оваа одлука се даваат на трајно користење без надомест на Општина Кочани, а за потребите на Јавна општинска установа Библиотека „Искра“ Кочани.

Член 3

Министерот за образование и наука склучува договор со градоначалникот на Општина Кочани, со кој се уредуваат правата и обврските за движните ствари од член 1 од оваа одлука.

Член 4

Оваа одлука влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

Бр. 45-9818/1	Заменик на претседателот
3 декември 2019 година	на Владата на Република
Скопје	Северна Македонија,
	д-р Кочо Ангџев, с.р.

4186.

Врз основа на член 33 став (4) од Законот за студентскиот стандард („Службен весник на Република Македонија“ бр. 15/13, 30/13, 120/13, 41/14, 146/15, 30/16, 178/16, 64/18 и 20/19 и „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 124/19) Владата на Република Северна Македонија, на седницата, одржана на 16 декември 2019 година, донесе

ОДЛУКА

ЗА ДОДЕЛУВАЊЕ НА СРЕДСТВА НА ДРЖАВНИОТ СТУДЕНТСКИ ДОМ „СКОПЈЕ“ – СКОПЈЕ

Член 1

Со оваа одлука на Државниот студентски дом „Скопје“ - Скопје му се доделуваат вкупно 18.348.861,00 денари, од Буџетот на Република Северна Македонија за 2019 година, раздел 16001, програма 6, потпрограма 60, расходна ставка 464 - разни трансфери.

Член 2

Средствата од член 1 од оваа одлука се доделуваат за подмирување на трошоци за тековно работење во однос на режими за потрошена вода и други трошоци, а кои не можеле да се предвидат и планираат во буџетот на Државниот студентски дом „Скопје“ - Скопје.

Член 3

Оваа одлука влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

Бр. 45-10358/1	Претседател на Владата
16 декември 2019 година	на Република Северна Македонија,
Скопје	Зоран Заев, с.р.

4187.

Согласно член 79 став 1 од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи (*) („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.98/19) Владата на Република Северна Македонија, на седницата, одржана на 16 декември 2019 година, донесе

СТРАТЕГИЈА

ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН ЗА ПЕРИОД
2020-2026 ГОДИНА, СО АКЦИОНЕН ПЛАН

ВОВЕД

Тутунот како култура, има посебно место во структурата на земјоделското производство и извоз и е особено значаен од економски и социјален аспект, а посебно за одделни региони каде е важен извор на финансии и обезбедување на егзистенција на населението. Појавата на тутунот на просторот на Македонија е тесно поврзана со неговото ширење на Балканскиот полуостров, како еден од основните производи важни за трговијата во тоа време. Токму затоа производството на тутун во Република Северна Македонија има повеќе од историско значење и една од основните традиционални активности на секое земјоделско семејство во реоните каде има услови за негово одгледување.

Особено е важно да се спомене дека ова растение се одгледува и во услови каде било која друга култура не може да го замени тутунот од аспект на неговото одгледување на почви со послаб бонитет, каде дава соодветен принос и квалитет, а со тоа и обезбедува пристоен приход. Тоа се руралните подрачја во државата каде живее голем дел од селското население и во рамки на земјоделските активности доминира одгледувањето на тутун. Станува збор за ориенталскиот тип на тутун, кој е тесно поврзан со македонското поднебје кое располага со поволни природни, агроколошки услови за негово производство.

Имено, територијата на Република Северна Македонија располага со соодветни почвени и климатски карактеристики за одгледување на овој тип на тутун, (но возможно е и одгледување на некои други типови тутун), на одделни сорти кои се уникатни по изразената специфична арома и висок квалитет на суровината која е препознатлива во светот. Токму од таа причина, производството на тутун во Република Северна Македонија има посебно стопанско значење за нашата држава.

Односите во тутунското стопанство во Република Северна Македонија во последниве 15 и повеќе години се драстично изменети, во споредба со односите кои владееле во претходниот период.

Последниве години од вкупните количини тутун во Република Северна Македонија кои се откупуваат и обработуваат, околу 90% припаѓаат на компании со приватна сопственост и остатокот од 10% припаѓа на Тутунски Комбинат Прилеп кој е во доминантна државна сопственост. Овие приватни компании откупуваат и обработуваат тутун по претходно направени планови и договори со мултинационални компании на кои им го продаваат обработениот тутун.

При изработката на оваа стратегија користени се податоци од научно образовните институции од областа на тутунското производство, од претставници од Стопанската Комора на Република Македонија-Групација на производители на тутун и производи од тутун, од Државниот Завод за Статистика, од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, како и од анкети спроведени во рамките на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“, 2018-2020 година.

Согласно член 79 од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи (*) („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр.98/19) за финансирање на активностите во тутунското производство Владата на Република Северна Македонија на предлог на министерот за земјоделство, шумарство и водостопанство донесува Стратегија за производство на тутун за период од седум години со акционен план.

Врз основа на стратегијата се донесува Годишна програма за финансирање на активностите во тутунското производство.

Целите на Стратегијата за производство на тутун за период од седум години се:

- утврдување на мерки и подмерки за поддршка на доходот на земјоделските стопанства и државна помош кои се занимаваат со тутунско производство;
- обезбедување на континуиран и одржлив развој на тутунското производство и
- зголемување на конкурентноста и одржување на традиционалното реноме на пазарот на тутун.

Акциониот план особено содржи краткорочни и среднорочни насоки за развој, рокови и активности за нивна реализација и индикативни финансиски средства за спроведување на Стратегијата.

ДЕЛ I. ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН ВО СВЕТОТ, ЕУ И СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ

Светското производство на тутун од сите типови на тутун бележи одредена стагнација, а последните пет години се намалило од 6,30 милиони тони во 2014 година на 5,14 милиони тони во 2018 година. Соодветно и производството на ориенталските типови на тутун се намалило од 202 илјади тони во 2014 година на 166 илјади тони во 2018 година. (податоци од: Universal Leaf Tobacco, Estimated Leaf Production by Crop Year August 3, 2017 и May 22, 2019)

Балканските земји: Македонија, Грција, Бугарија и Турција остануваат во светски рамки за најголеми производители и извозници на квалитетен ориентален тутун во регионот. Во светски размери како производители на помали количини на ориенталски тутун се јавуваат и: Индија каде е воведен типот измир, Кина каде е воведен типот басма и Тајланд каде е воведен типот прилеп. Мали количества на ориенталски тутун се произведуваат и во земјите од ЦИС (ЗНД) како и во некои медитерански земји.

Според типови од ориенталските тутун во светската трговија доминира типот измир со 40 %, типот прилеп 20 %, типот басма со 15 %, додека останатите типови, катерини, самсун, крумовград и некои други се со учество од околу 5 % (Tobacco currier No. 77, September 2019).

Производството на тутун во ЕУ-28 за 2018 година е претставено во Табела 1.

Табела 1.-Производство на тутун во ЕУ земји, по типови тутун, 2018 година, тони

Земја	Вирџинија	Берлеј	Темни	Сушени на оган	ориентални	Вкупно	%
Италија	32.381	14.705	2.118	2.473		51.688	38,6%
Шпанија	26.633	782	176			27.591	20,6%
Полска	21.000	3.000	800			24.800	18,5%
Грција	6.150	245			13.850	20.245	15,1%
Бугарија	4.650	1.100			7.400	13.150	9,8%
Хрватска	7.015	343				7.358	5,5%
Франција	4.715	1.998	29			6.743	5,0%
Унгарија	4.369	1.079				5.448	4,1%
Германија	4.524					4.524	3,4%
Белгија		7	75			82	0,1%
ЕУ	84.804	22.478	3.032	2.473	21.250	134.038	100,0 %

(*) Грција, 2018 Ориенталски: а) Басма 9.391 фармери, 8.100 тони; б) Катерини 2.519 фармери 5.750 тони.

(**) Бугарија, 2018 Ориенталски: а) Басма 6.495 фармери, 3.480 ha, 5.650 тони; б) Каба Кулак (полуориенталски) 1.030 фармери, 570 ha, 1.000 тони; в) Катерини 975 фармери, 305 ha, 750 тони.

Извор: Data from UNITAB for year 2018

Од изнесените податоци во Табела 1, се забележува дека вкупното производство на тутун од 10 земји производители на тутун во ЕУ изнесува 134.038 тони. Најголемо учество има типот вирџинија со 84.804 тони, додека ориенталските тутун учествуваат со 21.250 тони или 16 %. Единствени земји во кои се одгледува ориенталски тутун се Грција со 13.850 тони (65 %) и Бугарија со 7.400 тони (35 %).

Според истиот извор, за реколта 2019 година се очекува вкупно производство од 134.507 тони, кое е на исто ниво со производството од 2018 година, со очекувано зголемување на ориенталските тутун од 8 %. Намалување се очекува во Бугарија за сметка на зголемувањето во Грција.

Република Северна Македонија се наоѓа на 30 место по количеството на произведен тутун во светот, како и на 15 место по вредноста на остварениот извоз на тутун во светски рамки.

ДЕЛ II. СОЦИЈАЛНО ЕКОНОМСКИ И ПРИРОДНИ КАРАКТЕРИСТИКИ И СОСТОЈБИ ВО ТУТУНСКИОТ СЕКТОР ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

1. Социјални, економски и демографски карактеристики во тутунскиот сектор

Примарното производство на ориенталските ситнолисни ароматични тутун има големо економско и социјално значење за Република Северна Македонија, бидејќи земјата е традиционален производител на ваквиот тип на тутун. Презентираните податоци се од спроведените анкети на 2.205 тутунски стопанства во рамки на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“, декември 2018 година-март 2020 година.

Социо-демографскиот профил на носителите на тутунските стопанства во најголемите региони за производство на тутун во Република Северна Македонија покажува дека производителите на тутун се релативно возрасни, при што 54% се од 45 до 64 години, од 35 до 44 години се 20,2% и за жал младата популација, која во иднина би требала да биде носител е застапена со 9,8%.

Табела 2.-Возрасна структура на носители на тутунски стопанства

Години на старост	%
до 24 години	2,4
од 25-34 години	9,8
од 35-44 години	20,2
од 45-54 години	27,2
од 55-64 години	27,0
над 65 години	13,4
Вкупно	100,0

Носителите на тутунските стопанства имаат долгогодишна традиција во одгледување на тутунот, односно од 21-40 години 52,7%, од 11-20 години 19,1%, од 41-50 години 13,4%, до 10 години 8,8% и повеќе од 50 години 6,1%.

Мнозинството (87,8 %) од сегашните производители на тутун ќе продолжат да садат тутун и во наредната сезона. Причините се: а) профитабилност / добар извор на приход; б) достапност на пазарот; и в) искуство на земјоделец.

По однос на прашањето дали наследниците ќе продолжат со одгледување на тутун, 53,4 % од тутинопроизводителите одговориле негативно, а 29,2 % не одговориле, а 17,4 % потврдиле дека нивните наследници ќе продолжат.

Табела 3.-Работно искуство на носителите на тутунски стопанства во производството на тутун

Години во производство	%
до 10 години	8,8
од 11-20 години	19,1
од 21-30 години	28,0
од 31-40 години	24,7
од 41-50 години	13,4
повеќе од 50 години	6,1
Вкупно	100,0

Најголем дел од производителите на тутун се од машки пол 70,7%, а од женски пол 29,3%.

Најголемиот број на тутунски стопанства се индивидуални 99,1% и само 0,9% се правни лица.

Според бројот на членови, тутунските стопанства не се големи, најмногу се со број на членови од 2-4, 70%.

Во однос на образованието, најголем дел од производителите на тутун 46,2% имаат средно образование, 41,6% основно образование, со високо образование 5,7%, без образование 0,8% и 5,7% со некомплетно основно образование.

Според брачниот статус, скоро сите се во брак, живеат во домаќинство со големина од 4-5 члена, претежно со две деца.

Според формата и економската големина на тутунските стопанства и социо-економските карактеристики на производителите на тутун, може да се заклучи дека 55,1% од нив имаат просечен годишен приход во интервал од 100.000 МКД до 300.000 МКД., од 300.000 МКД до 600.000 МКД 26,4%, од 600.000 МКД до 1.000.000 МКД 10%, до 1.000.000 МКД 5,5% и над 1.000.000 МКД 2,9%.

Табела 4.-Просечен годишен приход на тутунските стопанства

Висина на приходите од тутун во МКД	%
до 100.000	5,5
100.001 - 300.000	55,1
300.001 - 600.000	26,4
600.001 - 1.000.000	10,0
над 1.000.000	2,9
Вкупно	100,0

Земјоделските стопанства посветени на производството на тутун се генерално мали со површина до 1,0 ха (81%), од кои најголем дел се со површина од 0,3 до 0,6 ха (34%).

Табела 5.-Структура на тутунските површини

Структура на површините под тутун според големина	%
до 0,3 ха	23,2
од 0,3 - 0,6 ха	34,0
од 0,6 - 1,0 ха	23,8
од 1,0 - 2,0 ха	16,0
над 2,0 ха	3,1
Вкупно	100,0

Производителите на тутун произведуваат на површини кои главно се во нивна сопственост (58,39 %), 27,90 % е изнајмено од приватно лице и 6,8 % се корисници на државно земјоделско земјиште.

Табела 6.-Сопственост на површините со тутун

Вид на сопственост	%
Сопствена земја	58,39
Изнајмена од приватно лице	27,90
Корисници на државно земјоделско земјиште.	6,80
Користење без надоместок	6,90
Вкупно	100,00

Особено е важно да се анализира обемот на производството на необработен (суров) тутун по едно тутунско стопанство.

Табела 7.-Структура на годишното производство на тутун по тутунско стопанство

Количина во кг.	%
0-500	9,1
500-1000	30,1
1000-2000	36,5
2000-3000	14,6
3000-4000	6,2
4000-5000	2,2
над 5000	1,3
Вкупно	100,0

Според големината на годишното производство на тутун, најголем број од тутунските стопанства произведуваат од 500 до 2.000 килограми тутун, 66,6%.

Земјоделските производители одгледуваат други култури или добиток, односно имаат дополнителна земјоделска активност со која остваруваат и други приходи.

Исто така 36,9 % од нив остваруваат приходи од не-земјоделски активности, односно се вработени или пензионери.

Производителите ги даваат следниве причини за диверзификација со земјоделско растително производство: а) дополнителен приход; б) искуство во земјоделството / близина и достапност на пазар и в) плодоред (ротирање) на земјоделските култури.

Табела 8.-Сегашна диверзификација на тутунските стопанства со растително производство

Површина, ха	Тутун	Нивски култури	Овчарски ице	Лозје	Ливад и	Пасишта	Угари
0,0	0,0	0,0	94,3	89,8	81,7	97,3	76,1
0,1-0,29	30,9	6,3	2,9	6,9	4,1	0,8	4,7
0,3-0,99	39,1	16,5	1,3	2,5	5,6	0,7	6,3
0,6-0,99	26,1	24,2	0,5	0,5	2,7	0,5	4,2
1,0-1,9	25,6	27,3	0,6	0,3	3,9	0,4	6,6
над 2,0	7,1	35,8	0,4	0,1	2,0	0,3	2,1
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Најголем дел од тутунските стопанства не располагаат со овошни и лозови насади, ливади, пасишта и не практикуваат угарење. Со мали површини (0,1 до 0,6 ха) под овошни и лозови насади располагаат само 13,6 % кои се главно за сопствена употреба. Поголем дел се занимаваат со производство на нивски култури (житни, фуражни, градинарски и др. индустриски култури), поради потребата од плодоред и тоа со најголемо учество на површини со над 1 ха, 63,1%. Од нивските култури доминантни се житните култури со 43 % (пченица 35,9 % и јачмен 7,1%) и од градинарските 32 %, од кои пиперот завзема најголемо учество од 21,1 %.

Плодоред, како агротехничка мерка практикуваат 57,8 % од тутунските стопанства. Главни култури за ротација во плодоредот се житните култури со 70 % од учеството.

Диверзификација со земјоделско сточарско производство е застапена кај 8% од тутунските стопанства и тоа со најголемо учество со живина 14%, одгледување на свињи со 10,2%, говеда 8,4%, овци 1,4% и пчели 0,8%. За потребите на сточарското производство 14,2% произведуваат фуражни култури со најголемо учество на луцерката над 50% од површините под фуражни култури.

По однос на диверзификација на производството на тутун по приемот во ЕУ, 45,0 % од тутунските стопанства не би прифатиле промена на производството, 29,5% би прифатиле, а 25,5 % не знаат. Од тие 29,5% што би прифатиле диверзификација, 33,9 % би постапиле по препораките од ЕУ, 27 % би се преориентирале на производство на градинарски и цвекарски култури, 16,9 % на житни култури, а останатите на различни индустриски култури, овоштарство и ароматични и зачински култури.

Производителите на тутун садат 2 типа тутун, имено: а) Тип Прилеп и б) Тип Јака. Доминантен е типот Прилеп со 95,3 % со сортата прилеп 66, а типот Јака е со минимално учество. Од анкетираниите производители на тутун, а претпочитана сорта е прилеп 66, заради високите приноси и квалитетот.

Сезонски вработени и други привремени работници (главно жени) користат 13,7% од земјоделското стопанство што значи дека во поголемиот дел на производството на тутун се вклучени членовите на тутунските стопанства.

По однос на осигурувањето на насадите со тутун 94,1 % од тутунските стопанства не го осигуруваат производството. Како главни причини се наведени: финансиските 17,0% и недовербата во осигурителните компании 16,9 %.

2. Климатски и почвени услови за производство на тутун

2.1 Климатски услови

Тутунот е топлољубива култура со период на вегетација од мај до септември кога е нивското производство, поради што за вегетација се неопходни високи температури и висока инсолација.

Според Узуноски (1985), оптималната температура на воздухот за нормален раст и развој на тутунските растенија се движи помеѓу 20 и 30 оС, а максималната температура се движи од 40 до 50оС.

Тимов и сор. (1974), наведуваат дека во јули, август и септември, кога тутунот зрее, релативната влажност на воздухот треба да изнесува меѓу 55 - 65 %.

Според Атанасов (1962), граничните вредности на недостиг на температура се под 18оС, а на прекумерност над 30 оС.

За да се добие ориенталски тип тутун Атанасов (1962) смета дека врнежниот режим треба да одговара на два услова: вкупната количина на врнежи не треба да биде голема и врнежите треба постепено да намалуваат. Авторот правекки анализа на податоците за врнежите во типичните области на ориенталските тутуни и во земјите каде се произведуваат крупнолисни типови тутун, доаѓа до сознанието дека, ако количината на врнежите во четирите месеци од вегетациониот период е поголемо од 250 mm, во тој случај не може да се добие тутун од ориенталски тип, туку се добива јадролисен тутун. При помала количина на врнежи од 100 mm не е можно одгледување на тутун без наводнување.

Тимов и сор. (1974), наведуваат дека во јули, август и септември, кога тутунот зрее, релативната влажност на воздухот треба да изнесува меѓу 55 - 65 %.

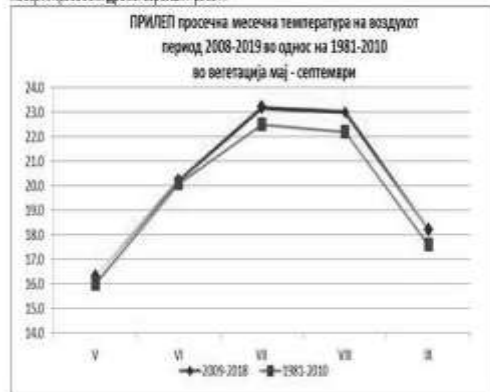
Ориенталските типови на тутун имаат поспецифични барања, поради што се одгледуваат во аридни подрачја во производни региони, каде температурата на воздухот е висока и има мало количество на врнежи.

Тие се претставени преку некои карактеристични и поважни тутунски региони (Пелагониски-Прилеп и Југоисточен регион-Струмица кои опфаќаат над 85 % од вкупното производство).

Табела 9.- Прилеп просечна месечна температура на воздух, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (°C)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Просек
2009-2018	0.7	3.7	7.0	12.2	16.3	20.2	23.2	23.0	18.2	12.1	7.8	2.5	12.3
1981-2010	0.3	3.0	6.3	10.9	16.0	20.1	22.5	22.2	17.6	12.3	6.2	1.7	11.5
Разлика	0.4	0.7	0.7	1.3	0.3	0.1	0.7	0.8	0.6	-0.2	1.6	0.8	0.8

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

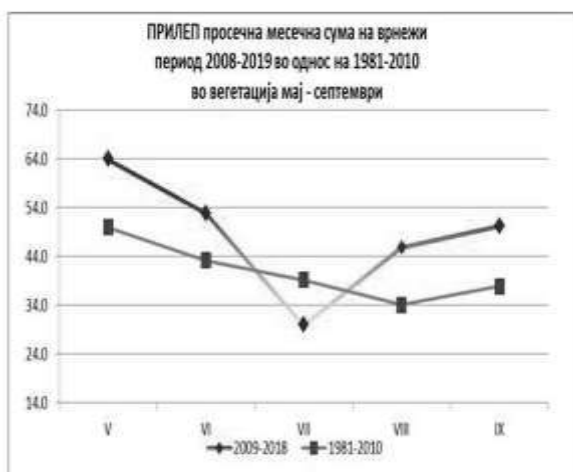

Графикон 1.- Прилеп просечна месечна температура на воздух, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (°C)

Табела 10.- Прилеп просечна месечна сума на врнежи, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (mm)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Сума
2009-2018	40.9	49.5	47.9	46.7	64.0	52.9	30.0	45.9	30.2	67.1	57.6	47.7	600.6
1981-2010	29.3	31.7	36.4	46.0	30.0	49.2	39.2	34.1	37.9	57.2	56.9	48.2	530.1
Разлика	11.6	17.8	11.5	0.7	34.0	3.7	-9.2	11.8	22.3	9.9	1.0	-0.5	69.5

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

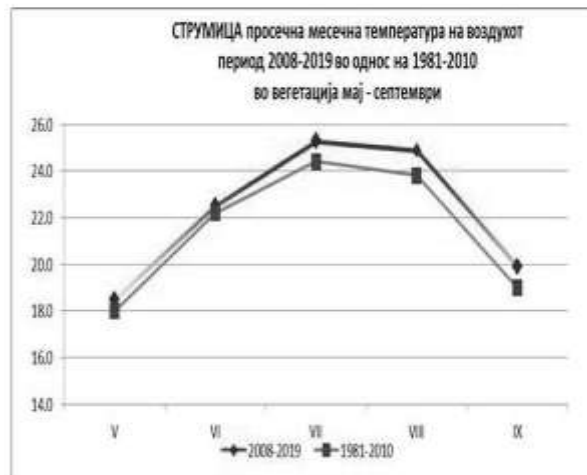

Графикон 2.- Прилеп просечна месечна сума на врнежи, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (mm)

Табела 11.- Струмица, просечна месечна температура на воздух период 2009-2018 и 1981-2010 (°C)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Просек
2009-2018	2.0	5.2	9.0	14.0	18.5	22.5	25.3	24.9	19.9	13.3	8.5	3.0	13.9
1981-2010	1.1	3.5	8.0	12.8	18.0	22.2	24.4	23.8	19.0	13.0	6.8	2.4	12.9
Разлика	0.9	1.7	1.0	1.2	0.5	0.3	0.9	1.1	0.9	0.3	1.7	0.6	1.0

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

Графикон 3.- Струмица, просечна месечна температура на воздух период 2009-2018 и 1981-2010 (°C)

Табела 12.- Просечна месечна температура РСМ, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010, °C

Период	V	VI	VII	VIII	IX	Просек VI-VIII	Просек V-IX
Просек 2009-2018	17.4	21.5	24.5	24.2	19.3	23.4	21.38
Просек 1981-2010	17.2	21.3	23.6	23.2	18.5	22.7	20.76
Разлика	0.2	0.2	0.9	1.0	0.8	0.7	0.62

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

Просечната месечна температура на воздухот во вегетациониот период мај-септември за периодот 2009-2018 година изнесува 21,38 °C и е поголема за 0,62 °C од температурата во вегетациониот период 1981-2010 година, што укажува на пораст на температурите на подолготочен период.

Табела 13.- Струмица просечна месечна сума на врнежи, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (mm)

Период	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
2009-2018	47.1	54.7	69.0	41.5	75.7	58.3	32.2	35.4	53.5	72.8	53.4	59.1
1981-2010	37.3	43.5	37.3	46.9	54.4	49.7	36.1	33.2	39.1	66.0	61.2	70.5
Разлика	9.8	11.2	31.7	-5.4	21.3	8.6	-3.9	2.2	14.4	6.8	-7.8	-11.4

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

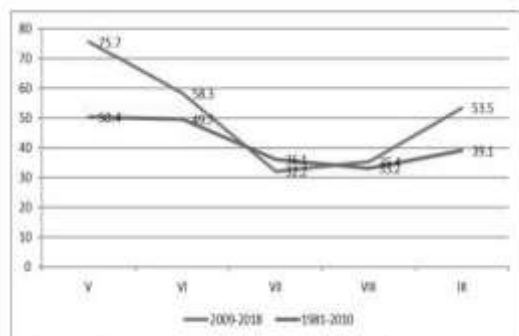

Графикон 4.- Струмица просечна месечна сума на врнежи, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010 (mm)

Табела 13.- Просечна месечна сума на врнежи РСМ, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010, mm

Период	V	VI	VII	VIII	IX	Сума VI-VII	Сума V-IX
2009-2018	75.7	58.3	32.2	35.4	53.5	225.9	295.1
1981-2010	50.4	49.7	36.1	33.2	39.1	119	208.5
Разлика	25.30	8.60	-3.90	2.20	14.40	6.9	86.6

Извор: Управа за хидрометеоролшки работи

Графикон 5.- Просечна месечна сума на врнежи РСМ, меѓу периодите 2009-2018 и 1981-2010, mm

Од анализираниот период се забележува дека најмала сума на врнежи има во месеците јули и август. Но врнежите во периодот 2009-2018 година се помали од многугодишниот период 1981-2010 година во месец јули за 3,90 мм. Можеби ова укажува на подолгогодишен сушен период во месец јули кога на тутунот му се потребите повеќе врнежи од постоечките (Графикон 5).

Ако заедно се анализираат податоците за средно месечните температури на воздухот и просечните суми на врнежи за месеците јули и август, ќе се види дека во периодот 2009-2018 година има помалку врнежи за 1,70 мм, како и повисока температура за 1 °C.

Ова укажува дека распоредот на врнежите во вегетациониот период не ги задоволуваат оптималните услови за одгледување на ориенталски тутун.

2.2 Почвени услови

Како значајни фактори кои влијаат на развојот на тутунскиот сектор се: расположливото земјоделско земјиште, расположливоста на системите за наводну-

вање, просечната големина на обработливото земјиште по земјоделско стопанство, бројот и структурата на населението кое живее во руралните области, образовниот профил на населението кое живее во руралните средини и секако, инфраструктурата во руралните средини.

Тутунопроизводството Република Северна Македонија игра значајна улога во целокупниот општествен развој. Со активностите во овој сектор, на директен или на индиректен начин се влијае врз животната средина, луѓето, животинскиот и растителниот свет. Производствениот процес во примарниот и секундарниот сектор искористува значаен дел од ресурсите, како водата, почвата, па затоа неминовни се заложбите за тн. одржливо земјоделство и добра земјоделска пракса.

Во целокупниот производствен циклус, неопходно е континуирано да се следат новите технолошки достигнувања (селекцијата на сорти, производството на семенски материјал, изборот на соодветни ѓубрива, вистинската комбинација на пестициди итн.), што може да се постигне само со континуирано образование и надградба на кадарот и на фармерите.

Според податоците објавени во Национална стратегија за земјоделство и рурален развој за периодот 2014-2020 година, од вкупното расположливо земјиште во Македонија, 50,1% претставува земјоделска површина. Околу две третини од земјоделското земјиште припаѓа во категоријата пасишта, а остатокот претставува обработено земјоделско земјиште. Според варијететот на почвените карактеристики, Македонија претставува природен музеј на речиси сите почви кои се наоѓаат во Европа.

Република Северна Македонија располага со Македонски Почвен Информациски Систем (MASIS, www.maksoil.ukim.mk) како можност за добивање реална слика на фактичката состојба на почвите, базирна на современи научни методи, со што се овозможуваат детални информации за типот, составот и структурата на почвите.

Предуслов за зголемување на обемот и застапеноста на сортната структура на тутунското производство претставува обезбедување на информации за подобноста на одгледување на одделни видови и сорти во различни производни региони во државата. Со пристап до податоците од агро-хемиските анализи на почвите се врши мониторинг на промените како резултат на влијанието на климатските промени и човекот.

Како еден од главните услови за одржливост е постоењето на здрава почва, за чие формирање е потребен долг децениски период. Почвата е необновлив ресурс кој овозможува производство на храна за луѓето и животните. Во процесот на земјоделско производство постојат специфични агротехнички мерки со чија доследна примена се делува позитивно врз целокупниот екосистем, а сè во позитивна корелација со квалитетот и приносот на единица површина. Одржливото земјоделство се темели на воспоставување хармонија помеѓу човекот и природата, која е сериозно нарушена со употребата на новите технологии и практики. Главни активности кои треба да се превземат се: анулирање на користењето вештачки материи во земјоделското про-

изводство, нивната замена со природни препарати и за-емно делување на сите компоненти кои учествуваат во циклусот на производство. За имплементација на овие активности во земјоделството, свој придонес дава и државата, со мерките за финансиска поддршка (Извор: МЗШВ).

3. Состојби со наводнување на површините под тутун

3.1 Системи за наводнување

Според техничката документација, врз основа на која се градени системите во поранешниот период, било предвидено да се обезбеди наводнување на 163.693 ха плодно земјиште, но изградените основни објекти (брани, акумулации, пумпни станици, магистрални канали и др.) во средно сушна година можат да обезбедат наводнување на 144.894 ха земјоделско земјиште.

Во текот на сезоната за наводнување 2018 година, согласно податоците од АД Водостопанство на Република Северна Македонија во државна сопственост и Јавните претпријатија Стрежево, Лисиче и Злетовица, наводнувани се 19.834,3 ха земјоделски површини во рамки на системите за наводнување.

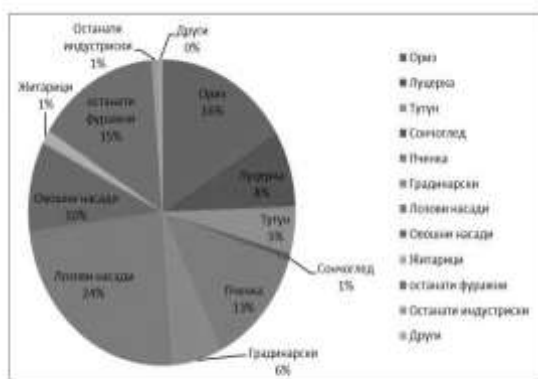
3.2 Структура на наводнуваните површини и учество на тутунските површини

Од вкупно наводнуваната површина во 2018 година 958,7 ха се под тутун или просечно за период 2009-2018 изнесува околу 6,4%.

Табела 14. Структура на наводнуваните култури во Република Македонија во периодот 2009-2018 година

Година	Ориз	Лусерна	Тутун	Сончоглед	Пшеница	Градинарски	Лисови насади	Останати насади	Житарици	Фурани	Други	Вкупно
2009	3.504	1.610	998	38.8	2.087	1.536	5.043	2.107	39.9	1.493	954	58.89
2010	3.098	1.684	1.433	147	1.982	1.738	5.068	2.862	325	1.307	124	24.675
2011	4.871	1.880	1.457	174	1.842	1.794	5.216	2.250	71	1.781	128	27.36
2012	4.453	1.255	1.35	193	1.491	1.608	6.224	2.852	183	1.082	129	27.433
2013	3.849	1.128	1.718	64	1.305	1.330	5.886	1.103	141	1.527	136	20.675
2014	4.092	1.802	1.30	133	1.123	1.722	1.614	1.572	108	1.052	88	27.537
2015	4.444	1.644	1.98	204	1.523	1.085	1.735	1.272	733	1.01	71	22.399
2016	4.004	1.090	1.44	116	1.394	1.915	1.019	1.161	576	1.381	236	24.99
2017	4.112	1.875	847	172	1.598	1.606	6.818	1.486	884	737	251	22.602
2018	3.710	1.682	1.49	183	1.604	1.533	6.475	1.676	125	879	323	22.344

Извор: МЗШВ и Управа за водостопанство, 2019

Графикон 6. Учество на наводнуваните култури во сезоната за наводнување 2018

Извор: МЗШВ и Управа за водостопанство, 2019 година

Постоечките објекти (брани, акумулации, пумпни станици, магистрални канали и др.) во средно сушна година можат да обезбедат наводнување на 144.894 ха земјоделско земјиште. Во текот на сезоната за наводнување 2018 година, согласно податоците од АД Водос-

топанство на Република Северна Македонија во државна сопственост и Јавните претпријатија Стрежево, Лисиче и Злетовица, наводнувани се 19.834,3 ха земјоделски површини во рамки на системите за наводнување.

Од вкупно наводнуваната површина во 2018 година 958,7 ха се под тутун или просечно за период 2009-2018 изнесува 1.573 ха околу 6,4%.

Табела 15. Учество на тутунските површини во вкупно наводнуваните површини, 2009-2018 г.

Година	Наводнувана површина под тутун во ха	Учество во вкупно наводнуваните површини (%)	УЧЕСТВО на површини на наводнуван тутун во вкупно засадуваните површини (%)
2009	958,7	4,8	12
2010	1.433,0	5,8	5
2011	1.457,0	5,3	10
2012	1.360,0	5	14
2013	1.738,0	8,4	12
2014	1.308,0	8,4	13
2015	1.985,0	7,3	10
2016	1.543,0	6,6	10
2017	847,0	3,7	10
2018	1.490,0	9	7
просек	1.573,0	6,4	10

Извор: МЗШВ и Управа за водостопанство, 2019

Според податоците од табела 15, произлегува дека се наводнуваат околу 10% од вкупните површини засадени со тутун.

Во вкупните трошоци за производство на тутун и водниот надомест учествува просечно околу 2,5% и има значајно влијание во зголемувањето на приносот и подобрувањето на квалитетот на тутунската сировина и придонесува за стабилно производство (Табела 16).

Табела 16. Воден надоместок во постоечките системи за наводнување

Регион/Водостопанство	Цена, МКД/ха	Цена, ЕУР/ха
Куманово	7.460	121,30
Брегалница	5.376	87,41
Прилеп	10.000	162,60
Радовиш	10.100	165,85
Струмица	9.000	146,34
Тиквеш - гравитационо	6.827	111,01
Тиквеш - пумпни станици	17.189	279,50
Стрежево, ситнолисен	2.418	39,32
Стрежево, крупнолисен	3.454	56,16
Лисиче	5.261	85,54
Просек	7.719	125,50

Извор: МЗШВ и Управа за водостопанство, 2019

Цената на водниот надоместок варира во зависност од системот и регионот, а просечно изнесува 7.719 денари. Во најголемиот тутунопроизводен регион цената на водниот надоместок изнесува 10.000 ден/ха, што претставува за околу 30% повисока цена од просечната.

4. Типска и сортна структура во производството на тутун

Во последниот десет годишен период (2010-2019) во производството на тутун од нашата Република се застапени главно ориенталските тутуни од ароматичните типови Прилеп, Јака, Басмак и Џебел (Табела 1 во Анекс 1), а крупнолисните тутуни од типовите Вирџинија и Берлеј воопшто не се одгледуваат. Од просечни-

те презентирани податоци во табелата, се гледа дека во десетгодишниот период со најголем дел во производството учествува типот Прилеп со 84 %, потоа типот Јака со 14 %, а со најмал дел од 1,8 % типот Басмак и со незначителен дел типовите Џебел и Отља со 0,2%. Од комерцијализираните сорти во вкупното десетгодишно производство на тутун може да се каже дека најмногу е застапена сортата Прилеп 66 9 со 78 %, потоа сортата JB 125 3 со 11 %, а останатиот дел од 11 % му припаѓа на останатите сорти тутун (по 3% на Прилеп HC-72, П-79/94 и Јака 48, како и 2% за типовите Џебел-сорта Џебел 38, Басмак - 4 сорти и тип Отља - сорта Отља 110). Што се однесува до просечната застапеност на сортите во производството на соодветниот стоков тип на тутун во наведениот период (2010-2019), во рамките на типот Прилеп најмногу застапена е сортата Прилеп 66 9 со 93%, а во рамките на типот Јака сортата JB 125 3 со 78 %. Мошне интересен е податокот дека според просечните податоци на првите три години од десетгодишниот период во производството на тутун учествува типот Прилеп со 67 %, потоа типот Јака со 26 %, а со 6 % типот Басмак и незначителен дел типовите Џебел и Отља со 1%. Структурата на овој произведен сооднос на типовите тутун до периодот на последните три години од десетгодишниот период (2010-2019) драстично се менува, односно производството на типот Прилеп континуирано е во постојан пораст и учествува просечно со високи 95%, а производството на типот Јака постојано опаѓа од 26% на 5%, додека останатите типови (Џебел и Басмак) веќе 4 години воопшто не се произведуваат. Намалувањето на производството на тутун од типот Јака од 26% на 5% во вкупното производство на тутун, е резултат на помалата побарувачка на суровината од овој тип на пазарот, како и помалиот биолошки потенцијал на двете комерцијализирани сорти (JB 125 3 и Јака 48), во однос на сортата Прилеп 66 9 со која постепено се заменувахе производството на тутун во реоните на типот Јака.

Исто така, потребно е да се истакне фактот дека во последните три години само сортата Прилеп 66 9 учествува со 93 % во вкупното производство и со 97-98 % во рамките на типот Прилеп, со нејзиното производство е зголемена конкурентноста и побарувачката на овој реномиран стоков тип на пазарот. Оваа констатација може да се потврди со континуирано стабилното производство на тутун (околу 25.000,00 t) во овој период и со извозот на семенски материјал од оваа сорта во Србија, Турција, како и заинтересираноста за воведување во производството на сортата Прилеп 66 9 и од страна на други Балкански земји.

Постоење на објективни можности:

-Институтот за тутун континуирано води грижа за одржувањето на сите комерцијализирани сорти од реномираните типови тутун. Исто така, иако има стабилна сортна структура висококонкурентна на пазарот особено од типот Прилеп, покрај реномираната сорта Прилеп 66 9, Институтот има уште 3 новосоздадени сорти од типот Прилеп, кои се во постапка на признавање. Тие, по својот биолошки потенцијал и квалитетот на тутунската продукција се на ниво од сортата Прилеп 66 9 и би биле погодни за воведување во различни производни услови.

-Доколку има побарувачка од типот Јака на пазарот и откупувачите покажат интерес за зголемување на производството на овој тип, Научниот институт за тутун – Прилеп стои на располагање за решавањето на овој проблем. Институтот има веќе две новосоздадени признати сорти од типот Јака (Јака 6 65 и Јака 301 75), кои се со подобра тутунска продукција по квантитет и квалитет, а со својот биолошки потенцијал се приближни до сортата Прилеп 66 9, поради што сметаме би биле прфатливи и за производителите. Но сепак воведувањето мора да биде постапно преку изведување на производни опити кај фармерите на Радовишкиот и Струмичкиот реон.

-Воведувањето на новосоздадените сорти тутун независно од кој тип на тутун ќе бидат истите (ориенталски тип - Прилеп, Јака, Џебел, Басмак; полуориенталски тип - Отља; крупнолиснен тип – Вицинија и Берлеј), треба да биде постапно преку производни опити кај производителите во соодветниот реон на типот, а по нивно прифаќање од пазарот ќе се воведат и во масовното производство. За обавувањето на овие комплексни и значајни активности потребно е да се предвидат соодветни средства со Стратегијата.

Исто така, доколку некој од откупувачите на тутун пројави интерес за одгледување на полуориенталскиот тутун од типот Отља, како и од крупнолисните типови Вицинија и Берлеј, кои досега не се произведуваа повеќе од десетина години, постојат услови за рестартирање и на производството на овие типови тутун, а истите не му се конкуренција на ориенталските типови. Научниот институт за тутун, има признати сорти на тутун и од овие типови и истите ги одржува. Така, од полуориенталскиот тип Отља покрај стандардната сорта О9-18/2, Институтот умножува и одржува уште две комерцијализирани сорти: Отља 110 и Отља 87, како и двете новопризнати сорти: О. Златоврв и Маја 36. Од крупнолисниот тип Вицинија се одржува комерцијализираната хибридна сорта MB- 1 (ЦМС F1). Од крупнолисниот тип Берлеј се репродуцираат и одржуваат комерцијализираните хибридни сорти Б-96/85 и Б-2/93, како и новосоздадената сорта Пелагонец (трите сорти во ЦМС F1 форма).

5. Земјоделска механизација и употреба на ѓубрива и пестициди

Механизацијата и приклучната механизација главно е сопственост на производителите на тутун.

По однос на поседување на трактор 75,2 % поседуваат сопствен трактор, а останатите тракторските услуги ги изнајмуваат.

По однос на староста на тракторите кои ги поседуваат, 69,7 % поседуваат трактор постар од 20 години. Мал дел 21 %, поседуваат трактор со старост помала од 10 години, останатите се со старост од 10-20 години. Култиватори, како поситна опрема користат 13,7% од производителите, додека останатите користат рачен труд за култивација на тутунот.

По однос на бројот на трактори по едно земјоделско стопанство 95,0 % поседуваат еден трактор, додека 4 % поседуваат 2 трактори и 1% поседува 3 трактори со различна старост.

Од приклучната механизација, приколка, плугови, брани, дискови култиватори итн, голем дел поседуваат само плугови 73,8 %, ѓубрерастурачи 30,7 %, машински прскалки 27,6 %, машини за садење 49,3 %, 89,3 % машини за нижење на тутун и 64,5 % тракторски приколки. Многу од нив имаат пумпи и цевки и црева за наводнување за наводнување.

Скоро сите производители на тутун користат органски и минерални ѓубрива и пестициди, во различни комбинации. Само минерални и во комбинација со органски користат 92,5 %, само органско 31,7 %. Пестициди користат 78 %, а ништо не користат 3,8%.

Сузбивањето на несаканата вегетација, плевелите и остатоците од тутунските стебла се врши со заорување (62,9 %), со употреба на хербициди 42,1 %, механички 42,4 % и комбинирано 37,3 %.

По однос на третманот со земјоделскиот отпад (растителни опадоци: листови, стебла, корени итн) најголем дел од стопанствата практикуваат заорување 40,7 %, со палење 12,8 % и депонирање по меѓи, долови и реки 33,1 %.

По завршувањето на вегетацијата на тутунот само 1,4 % од тутунските стопанства врши мулчирање на површината или има втора култура на истата површина.

Агрохемиски анализи за плодност на почвата не користат дури 75,1 % од тутунските стопанства, што е разочарувачки процент.

6. Состојби во секторот тутун

Кај индустриските култури преовладува тутунот како многу значајна трудоинтензивна култура особено во подрачја со отежнати услови за земјоделско производство. Од вкупните површини под индустриски култури околу 80%, опаѓаат на тутунот.

Во просек во периодот од 2009 до 2018 година најголемиот дел од производството на тутун се одвива во Пелагонискиот и Југоисточниот регион или вкупно 87% од вкупното производство во Република Северна Македонија. Останатиот помал дел е распределен во Вардарскиот регион со учество од 8%, во Источниот и Скопскиот регион со по 2% учество.

Најмногу тутун се одгледува во Пелагонискиот регион (Прилеп, Кривогаштани, Крушево и Битола) на површина од 9.825 ха или со учество од 55% во вкупните површини и 13.602 тони или со 52% во вкупното производство. Во Југоисточниот регион (Радовиш и Струмица) застапен е на 5.839 ха или со 32% од вкупните површини и 9.064 тони или со 34% учество.

Во табела 17 е претставено производството, површините и просечните приноси од тутун по статистички региони во просек за периодот 2009-2018, како и остварените просечни приноси по региони, просечниот републички принос и разликата на секој од регионите во однос на републичкиот принос.

Табела 17.- Статистички региони во просек за периодот 2009-2018, производство, површини и просечни приноси и нивно учество во републичкиот сумар

Статистички Региони	просек 2009-2018					
	Производство во тони	% учество	Површини во ха	% учество	Просечни приноси во кг/ха	разлика во однос на републичкиот принос
Вардарски	1.134	8	1.273	7	1.668	14
Источен	619	2	403	2	1.538	5
Југозападен	124	0	95	1	1.309	-10
Југоисточен	9.064	34	5.839	32	1.552	6
Пелагониски	13.602	52	9.825	55	1.384	-5
Полошки	1	0	1	0	867	-41
Северноисточен	90	0	61	0	1.169	1
Скопски	558	2	442	2	1.261	-13
Вкупно	26.182	100	17.940	100	1.459	

Извор: Државен Завод за статистика

Другите реони не се значајни за производството на тутун. Во останатите статистички региони доминантни се други земјоделски култури и дејности. Така на пример регионот на Скопје како голем потрошувачки центар за прехранбени производи е покарактеристичен во производство на градинарски култури или Полошкиот регион по сточарското производство.

Според податоците од ИСЕТ-Информативен систем за евиденција на тутун кој го води МЗШВ-Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, во периодот од 2010 до 2018 година евидентирани се следните површини и број на тутунопроизводители (Табела 18).

Табела 18.- Површини и производители на тутун, 2010-2018 година

Реколта	Засадена Површина во ха	Број на производители	Просечна површина по производител, ха
2010	19.740	42.634	0,46
2011	15.178	37.268	0,41
2012	14.829	27.160	0,55
2013	19.815	33.018	0,60
2014	13.625	32.643	0,42
2015	14.171	24.234	0,58
2016	13.958	23.438	0,60
2017	14.412	23.373	0,62
2018	14.505	23.426	0,62
Просек	15.580	29.688	0,54

Извор: МЗШВ

Од изнесените податоци во Табела хх се забележува дека просечна површина по производител на ниво на РСМ изнесува 0,54 ха. Се движи од 0,41 ха/производител па до 0,62 ха/производител, односно не постои тренд на зголемување или намалување. Но, по општини ситуацијата е малку поинаква (Табела 19).

Табела 19. Површини и производители на тутун по производни региони, 2010-2016 година

Ред. бр.	Производен регион	Просечна површина за период 2010-2016, жутево	Просечен број на тутун-производители за период 2010-2016	Просечна површина по производител, ха
1	Волос	825,29	1.406	0,59
2	Штип	151,2	263	0,54
3	Македони	21,78	89	0,21
4	Кочани	22,8	84	0,27
5	Кис. Вода	192,79	267	0,49
6	Валандуво	185,45	216	0,59
7	Делчево	35,43	254	0,23
8	Кривопал	840,16	1.112	0,76
9	Дем. Хисар	957,27	1.696	0,55
10	Велес	84,78	328	0,25
11	Куманово	4,22	28	0,23
12	Св. Никола	223,74	585	0,38
13	Прилеп	6.599,29	12.399	0,53
14	Г. Баба	29,45	53	0,37
15	Кавадарци	17,53	96	0,18
16	Пробиштип	4,64	9	0,52
17	Неготино	85,21	287	0,30
18	Берово	28,96	246	0,34
19	Радовиш	2.755,68	4.844,90	0,57
20	Гевгелија	9,13	35	0,26
21	Битола	1.485,30	2.802	0,53
22	Карпош	3,4	4	0,85
23	Чаш	16,94	37	0,46
24	Струмица	1.686,77	4.917	0,34
25	Ресен	5,17	13	0,47

Извор: МШБ

7. Анализа на производни трошоци за производство на тутун

Од изнесените податоци во табела 20 може да се заклучи дека вкупните трошоци за производство по декар површина изнесуваат околу 25.000 МКД во периодот 2011-2014. Во наредниот период трошоците се повисоки и изнесуваат од 28.200 МКД или зголемување во релативен износ од 12,8%.

По однос на приходите може да се заклучи дека вкупните приходи за производство по декар површина изнесуваат околу 26.700 МКД во периодот 2011-2014 година, а во наредниот период се повисоки и изнесуваат околу 36.400 МКД или зголемување во релативен износ за 36,3%.

Табела 20. Трошоци и приходи за производство на ориенталски тутун во ден. (декар, 2011-2018 реколта)

приходи и трошоци во МКД	РЕКОЛТА							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Просечен принос по декар	163,8	169,0	180,0	177,8	269,0	280,0	283,8	284,2
Просечна цена по кг (МКД)	164,4	179,1	154,8	118,0	284,0	287,8	215,6	214,8
Приход по декар	27.955,2	30.264,8	27.884,0	28.886,0	32.296,0	35.643,8	39.627,3	39.418,8
Вкупни трошоци во расходи-производство	3.122,8	3.128,1	3.244,1	3.264,0	3.256,0	3.268,0	3.255,0	3.764,0
Вкупни трошоци (индекс период)	11.844,0	11.577,0	11.755,0	11.724,0	11.718,0	11.590,0	11.590,0	12.416,0
Вкупни приходи	25.936,8	26.435,1	24.999,1	24.126,8	26.076,8	28.530,8	28.885,8	31.180,0
Трошоците по кг	154,3	146,1	139,9	136,6	154,3	158,4	156,7	158,3
Добивка по декар	2.011,4	5.996,7	1.860,9	3.890,0	5.040,0	7.073,8	10.821,3	8.238,8
Веретен бр. на декар (индекс)	35,8	33,8	29,6	27,8	27,3	26,7	26,2	26,6

Извор: Калкулации од сметистројдени во Алајанс УАН Македонија, АД Кавадарци

ДЕЛ III. ПРОИЗВОДСТВО НА ОБРАБОТЕН ТУТУН И ПРОИЗВОДИ ОД ТУТУН

1. Капацитети за обработка на тутун

Во нашата земја во текот на последните години се активни неколку поголеми и неколку помали капацитети. Според Регистарот на откупувачи на тутун што го води Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство, во текот на 2019 година во него се наоѓале 10 правни субјекти од кои 9 се активни во откупот и обработката на тутунот.

Од поголемите би ги наброиле: СОКОТАБ АД Битола, АЛАЈАНС УАН МАКЕДОНИЈА АД Кавадарци, СЕКЕ ДООЕЛ Прилеп и Тутунски комбинатот АД Прилеп, односно ДООЕЛ Тутун. Првите три се претпријатија со доминантен странски капитал, од кои првите две со американски, а третото е со грчки капитал. Тутунскиот комбинатот АД Прилеп е со доминантен државен капитал. Овие четири претпријатија просечно годишно откупуваат околу 20.000 тони тутун или околу 80 % од реколтата.

Од помалите откупни претпријатија во изминатиот период се уште се активни следните: Кавекс Балкан ДОО Неготино, Мисириан од Струмица, Далија Табак Делчево, Пашовски тутунски дилер ДОО Скопје и подружница Демир Хисар.

Во блискиот поранешен период биле активни: Струмица Табак АД Струмица, Центротобако ДООЕЛ Скопје и други кои се ликвидирани или се во стечајна постапка.

Со постоечките капацитетите за откуп и обработка како и инвестицијата на Секе ДООЕЛ Прилеп, во 2018 година (има пуштено во работа софдраинг систем за обработка на тутун капацитет од околу 3500 тони/год) капацитетите за откуп и обработка изнесуваат над 50000 тони на годишно ниво.

Треба да се истакне дека дел од капацитети за обработка (СОКОТАБ АД Битола, АЛАЈАНС УАН МАКЕДОНИЈА АД Кавадарци) се сертифицирани според ISO 9001 и ISO 14001 (Систем за управување со животната средина).

2. Капацитети за преработка на тутун-Фабрики за цигари

Производството на цигари во Република Северна Македонија се остварува во 2 фабрики за цигари, сместени во Прилеп и Скопје. Засага во Република Северна Македонија нема производство на други тутунски и сродни производи.

Фабриката за цигари во Прилеп е во доминантна сопственост на Philip Morris International-Скопје. Нејзиниот капацитет изнесува 4000 тони на цигари при двосменско работење гледано преку фазата пакување. Во последните 10 години има недоволно искористен капацитет и производството изнесува околу 1000 тони годишно или тоа е 25 % од инсталираниот капацитет.

Фабриката за цигари во Скопје е во доминантна сопственост на Имperiал табако од Велика Британија, кој е 4-ти производител на цигари во светот после Philip Morris International, British American Tobacco и Japan Tobacco. Најголем дел, односно 60% од производството на Имperiал Табако е за извоз, а остатокот е наметет за домашниот пазар.

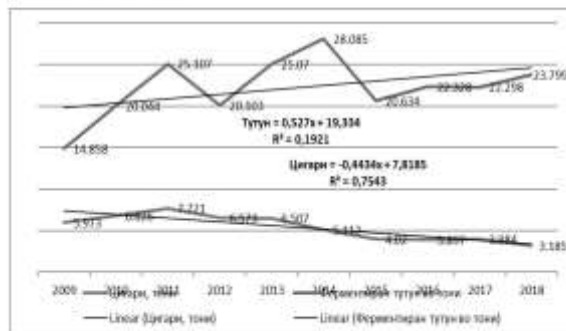
3. Индустриско производство на обработен (ферментиран) тутун и цигари

Производството на обработен тутун и тутунски производи цигари се претставени на табела 21 и графикон 7.

Табела 21.- Индустриско производство обработен (ферментиран) тутун и цигари во природни показатели, 2009-2018 година

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Цигари, од тутун / мила. парц.	5.973	6.836	7.722	6.573	6.997	5.113	4.610	3.897	4.200	3.302
Цигари, од тутун во тони	5.973	6.836	7.722	6.573	6.997	5.113	4.610	3.897	3.984	3.185
Ферментиран тутун во тони	14.858	20.044	25.107	30.103	25.070	28.085	20.634	22.328	22.908	23.799

Извор: Државен завод за статистика

Графикон 7.- Индустриско производство обработен (ферментиран) тутун и цигари во природни показатели, 2009-2018 година

Од изнесените податоци во Табела 21 и Графикон 7, може да се забележи дека производството на ферментиран-обработен тутун во анализираниот период има тренд на раст од 14.858 тони во 2009 година до 23.799 тони во 2018 година.

Производството на цигари за истиот период има тренд на опаѓање од 5.973 тони во 2009 година кон 3.185 тони во 2018 година.

ДЕЛ IV. ТРГОВИЈА НА ТУТУН И ЦИГАРИ И БИЛАНСИ НА НЕОБРАБОТЕН ТУТУН

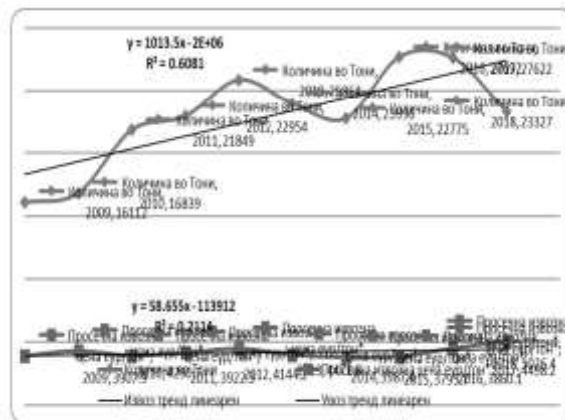
Тутунот претставува најзначаен извозен земјоделски производ од Република Северна Македонија. Тутунот во вкупниот извоз на земјоделско прехранбени производи, за разгледуваниот период 2009-2018 година, учествува просечно со 19,8%.

Табела 22.- Извоз и увоз на тутун, суров и непреработен, од тарифен број 2401, 2009 - 2018 година

Година	ИЗВОЗ			УВОЗ			Трговски баланс*	
	Количина во Тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна годишна цена еур/тон*	Количина во Тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна годишна цена еур/тон*	Количина во тони	Вредност во 1000 ЕУР
2009	15,112	62,954	3,907.9	2,803	6,858	2,370.4	13,219	95,106
2010	15,879	72,250	4,294.7	4,359	11,754	2,635.9	12,380	60,447
2011	21,849	85,700	3,922.3	4,397	13,414	3,053.0	17,452	72,286
2012	22,654	95,126	4,144.2	5,356	17,590	3,267.3	17,298	77,537
2013	25,864	115,556	4,471.8	5,437	15,755	2,897.7	20,426	99,801
2014	23,096	95,687	3,987.4	3,010	7,895	2,625.5	20,087	87,792
2015	22,775	86,448	3,795.7	2,996	12,262	3,756.8	19,779	75,186
2016	27,692	106,093	3,860.1	5,945	20,614	3,469.0	21,747	86,168
2017	27,622	124,249	4,498.3	4,803	16,047	3,358.2	22,820	107,353
2018	23,327	117,353	5,026.4	4,703	18,075	3,843.0	18,624	99,278
Просек	22,503	96,222	4,280	4,400	14,047	3,152	18,103	82,125

Извор на податоци: Државен завод за статистика; *Просечни податоци

Од изнесените податоци во табела 22, може да се забележи дека просечниот извоз на тутун за анализираниот период 2009-2018 година, изнесува 22.903 тони и е во вредност од 96.222.000 евра, по просечна извозна цена од 4,19 еур/кг. Извезеното количество и неговата вредност се претставени на графикон 8.

Графикон 8. Вредност и количество на извезениот и увезениот тутун во еур/тон

Најзначајна дестинација за извоз на македонскиот тутун се земјите членки на Европската унија (околу 70% од вкупниот извоз на тутун) и тоа во Грција 23,5%; Белгија 16,1%; Бугарија 15,2%; Полска 7% и тн. Согласно Спогодбата за стабилизација и асоцијација меѓу Република Северна Македонија и Европската унија, тутунот во овие земји се извезува без царина. (Анекс 2 во Прилог)

Исто така тутунот се извезува без царина и во земјите членки на ЦЕФТА (Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Косово и Молдавија).

Најзначајна воневропска земја каде се извезува македонскиот тутун е САД со учество од околу 17% од вкупниот извоз на тутун.

За потребите на домашната фабрикација на цигари се потребни тутуни кои не се произведуваат кај нас, а се неопходно потребни за изработката на цигарите. Денес современата бленд цигара е невозможно да се произведе без учество на најмалку 8 тутуни учесници (типови, класи, потекла) во мешавината-харманот. Денес ниту една земја во светот или компанија не се стреми да ги произведе сите тутуни кои се потребни за изработката на цигарите. Во земјите кои истовремено се производители на тутун и цигари, производството на тутун е ориентирано кон оние типови на тутун кои најуспешно и најпрофитабилно можат да бидат произведени во дадените околности. Недостатокот од одреден тип и/или квалитет се надополнува од увоз. Така и кај нас.

Тутуните кои се увезуваат не се произведуваат во нашата земја од различни причини. Немање на поволни услови за нивно одгледување, несоодветен квалитет ако би се одгледувале, пониски цени во странство. Затоа се увезуваат крупнолистни тутуни од типовите вирџинија и берлеј, но и тие што се увезуваат не се со високи цени.

Најмногу тутун се увезува од земјите членки на Европската унија, со учество од 75,5% од вкупниот увоз на тутун во Република Северна Македонија и тоа од Бугарија 39,5%, Шпанија 15,5%, Грција 7,5%, Италија 5,8% итн. (Анекс 3 во Прилог).

Увезениот тутун се внесува за потребите на цигарните фабрики и/или за индустриска обработка/доработка (манипулација и софт драинг) кој по извршената обработка/доработка се извезува како тутун со истото потекло.

Согласно Спогодбата за стабилизација и асоцијација меѓу Република Северна Македонија и Европската унија, тутунот од овие земји се увезува без царина.

Исто така тутунот се увезува без царина и од земјите членки на ЦЕФТА (Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Косово и Молдавија).

Најзначајна воневропска земја од каде се увезува тутун е Бразил со учество од околу 11,5% од вкупниот увоз на тутун.

Република Северна Македонија како и многу земји во светот кои истовремено се производители на тутун и тутунски производи е истовремено извозник и увозник на тутунски производи. Кај нас тоа се главно цигари кои истовремено се и најконсумираниот вид на тутунски производи. Од останатите тутунски производи наменети за пушење се увезуваат пури, цигарилоси, тутун за рачно виткање на цигари и тутун за луле во многу мали количества и вредност. Овој тип на производи не се произведува кај нас и не е популарен кај нашите пушачи, поради многу различните пушачки карактеристики во однос на цигарата, како и поради високите цени кои се должат на високата царина и акциза. Затоа кај нас кога се зборува за тутунски производи пред се се мисли на цигари.

Табела 23.- Извоз, увоз и биланс на тутунски производи од тарифен број 2402 цигари, пури, цигарилоси и замени за тутун, во количество и вредност за период 2009-2018 година

Година	ИЗВОЗ			УВОЗ			Трговски биланс	
	Количина во Тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна извозна цена ЕУР/ТОН	Количина во Тони	Вредност во 1000 ЕУР	Просечна увозна цена ЕУР/ТОН	Количина во Тони	Вредност во 1000 ЕУР
2009	2,693	16,240	6,036.5	731	6,077	8,438.3	1,962	10,163
2010	3,759	21,076	5,606.7	817	6,790	8,298.0	2,942	14,286
2011	4,442	25,437	5,727.0	857	7,596	8,823.0	3,585	17,841
2012	3,661	18,485	5,050.4	1,162	9,495	8,168.0	2,500	14,990
2013	3,057	11,121	3,638.0	1,400	12,648	9,035.0	1,657	11,517
2014	3,171	13,570	4,280.8	1,726	17,544	10,164.0	1,445	4,974
2015	1,489	10,112	6,790.3	2,273	15,193	6,684.0	784	5,081
2016	1,680	11,708	6,968.4	2,380	17,188	7,222.2	699	5,480
2017	2,272	14,892	6,555.7	2,464	18,552	7,532.7	292	3,660
2018	1,460	11,305	7,743.8	2,226	21,631	9,718.0	766	10,326
Просек	2,608	16,385	6,244.1	2,017	13,564	6,724.0	991	2,821

Извор: на податоци, доставени од статистика

Од изнесените податоци во табела 23 може да се види дека за сите анализирани години билансот извоз/увоз е позитивен во корист на извозот. Просечно за анализираниот период 2009-2018 година нето билансиран извоз изнесува 18.503 тони тутун во вредност од 82,2 милиони евра. Со овие пари Република Северна Македонија го намалува вкупниот дефицит во увозот на земјоделско-прехранбени производи. Во тој период

просечната цена по кг на извезените цигари не е висока и изнесува околу 6 ЕУР/кг и е помала за околу 25 % од просечната цена на увезените цигари. Во периодот од 2014-2018 година билансот е негативен како по количество така и по цена во однос на увезениот производ.

За потребите на цигарната индустрија се увезуваат и одредени репроматеријали кои ги нема и не се исплатува кај нас да се произведуват (цигарна хартија, други видови на хартија, различни лепаци или суровини за нивно производство, адитиви, резервни делови за машините итн.) во вредност од неколку милиони долари.

ДЕЛ V. ИНСТИТУЦИИ ЗА ПОДДРШКА НА ТУТУНСКИОТ СЕКТОР

Образованието, обуката, истражувањето и иновациите претставуваат клучни фактори за зајакнување на националната економија и добросостојбата на граѓаните. А човечките ресурси, се наоѓаат во основата на пирамидата на конкурентноста. Заедно со други фактори на конкурентноста (бизнис средината, економската и финансиската политика, претприемништвото и развојот на претпријатието, иновациите и креативноста), развојот на човечките ресурси влијае на продуктивноста, зголемувањето на извозот, инвестициите и намалувањето на трошоците и цените и зголемување на конкурентноста. Секое вложување во образовниот систем придонесува за поголем степен на вработување на населението, мобилност и сигурност на работното место, како и поттикнување на деловната конкурентност.

Научен Институт за тутун-Прилеп

За историскиот развој на тутунското производство и развојот на научно-истражувачката дејност, секако дека најмногу зборува најстарата институција од овој тип во државата, Научниот Институт за тутун – Прилеп, кој е формиран далечната 1924 година и претставува важен фактор за развојот на тутунскиот сектор не само во државата туку и пошироко.

Научниот институт за тутун-Прилеп својата научно-истражувачка дејност ја обавува во рамките на Универзитетот "Св. Климент Охридски"- Битола како негова единица, остварувајќи значајно влијание врз унапредувањето на примарното тутонопроизводство, селекцијата, агротехниката, заштитата, хемијата, индустриската обработка и преработка, и економијата. Исто така, како членка на овој Универзитет покрај научната, стручната и апликативната работа Научниот институт за тутун - Прилеп обавува и образовна дејност од втор и трет циклус на студии. Во состав на НИТП работат шест Одделенија и три Служби, како и пет акредитирани лаборатории согласно стандардот MKS EN ISO/IEC 17025:2006, кои сите заедно претставуваат една целина.

Научниот институт за тутун-Прилеп има добиено неколку овластувања од страна на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство за обавување на следните активности:

- единствен регистриран снабдувач на сертифициран семенски материјал од тутун, согласно Законот за семе и саден материјал за земјоделски растенија.

Согласно Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи, Научниот институт за тутун - Прилеп ги има добиено следниве овластувања за:

- организација, подготовка и заверка на мостри тутун.

- спроведување на обука за вршење на процена на тутун.

- изведување за полагањето на испитот за добивање на лиценца за процена на тутун и

- за составување на прашањата за овој испит, а во комисијата има два члена свој претставници за спроведување на испитот.

Акредитираните лаборатории на институтот се акредитирани за вршење на:

- Контрола на квалитетот на семе од земјоделски растенија.

- Контрола на квалитетот на почвата, водата, ѓубрињата и растителниот материјал.

- Контрола на квалитетот на тутунот и тутунските производи.

- Контрола на автентичноста и квалитетот на тутунската суровина.

- Контрола на здравјето на растенијата.

Во рамките на својата едукативна дејност, Научниот институт за тутун - Прилеп, врши високообразовна дејност од втор и трет циклус на универзитетски студии кои профилираат кадри во согласност со концептот на модерното универзитетско образование и непосредно поврзување на теоријата со практиката, со цел да се одговори на потребите на тутунското стопанство и бизнис секторот. Конкретните студиски програми овозможуваат да се обучат кадри оспособени да се вклучат во процесите во тутунското стопанство од областа на производството, обработката, преработката и прометот на тутунот. Во тој контекст застапени се следниве акредитирани студиски програми на втор циклус универзитетски студии:

1. Производство на тутун (едногодишни и двегодишни студии),

2. Обработка и преработка на тутун (едногодишни и двегодишни студии) и

3. Агроменаџмент во тутунското стопанство (едногодишни студии).

Додека, на трет циклус застапена е студиската програма Технологија на производство и обработка на тутун и производи од тутун, која е доста атрактивна бидејќи нуди современи знаења од областа на биотехничките науки и задоволување на потребите од редок и многу значаен профил за тутунското стопанство во нашата држава.

Производната и апликативната дејност, Научниот институт за тутун – Прилеп ја остварува согласно овластувањата од МЗШВ како и Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи и Законот за семе и саден материјал од земјоделски растенија. Така, секоја година произведува сертифициран семенски материјал од ориенталските типови на тутун за потребите на откупните претпријатија. На опитното поле од Институтот се поставуваат и опити со други култури преку Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство на Република Северна Македонија. Научниот институтот за тутун – Прилеп во континуитет секоја

година изготвува Програма за заштита на тутунот од болести, штетници и плевели која ја достава до регистрираните откупувачи за производство, откуп и обработка на тутун, а истата преку нивните реонски служби е достапна на сите тутунопроизводители. Исто така, во текот на вегетацијата на расадот континуирано се следи неговата здравствената состојба. Во склопот на одделението за заштита на тутунот е формирана и службата за ДДД (дезинфекција, дезинсекција и дератизација), која покрај работата во институтот врши услуги и во други фирми од тутунското стопанство и пошироко.

Акредитираните како и другите Лаборатории со своите активности перманентно се во функција и давање на соодветни упатства и услуги на откупните претпријатија, како и на тутунопроизводителите се со цел надминување на состојбите и добивање на квалитетна и конкурентна тутунска суровина.

Факултет за земјоделски науки и храна-Скопје

Факултетот за земјоделски науки и храна располага со високо-образован кадар кој покрај наставна дејност, успешно спроведува и научно-истражувачка и апликативна дејност. Во рамки на факултетот функционираат и 5 акредитирани лаборатории за потребите на стопанството, истражувањата и науката. Две од овие се тесно поврзани со тутунскиот сектор: Лабораторијата за контрола на квалитет на тутун и тутунски производи и Лабораторијата за контрола на семенски материјал од земјоделски култури.

Највисока асоцијација на тутунопроизводители

Согласно новиот Закон за тутун, производи од тутун и сродни производи највисоката асоцијација на тутунопроизводители е репрезентативен сојуз на здруженија на произ водителите на тутун кој е овластен од Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство.

Асоцијацијата претставува организација на повеќе од 30% од тутунските производители во Република Северна Македонија. Како највисока асоцијација која ги претставува и штити правата на тутунарите, исто така ги застапува при откупот преку поверениците и при креирање на цената на тутунот. Улогата на оваа асоцијација е застапување на сите производители на оваа индустриска култура, учество на нивни претставници во највисоките тела на одлучување, и преговори за подобрување на условите во целокупниот производствен циклус, од договарање на производството на тутун, па се до откупот на тутунската суровина (државни институции и приватниот сектор).

Здружение на производители на тутун и производи од тутун-Стопанска Комора на Република Македонија

Meѓу големиот број членки кои се дел од Комората е и Здружението на производителите на тутун и производи од тутун. Ова здружение ги опфаќа стопанските субјекти и правни лица-индивидуални производители на тутун од оваа индустрија, производството и преработката на тутунот како и преработките од тутун во Република Северна Македонија.

Во Здружението на производителите на тутун и производи од тутун при Комората членуваат околу 27 стопански субјекти, значајни репрезенти на оваа индустрија, од сите гореспоменати дејности. Со цел третирање на специфични интереси на членките, како посебни форми на делување во рамките на Здружението на производителите на тутун и производи од тутун формирани се две групации:

-Групација на откупувачи и преработувачи на тутун и

-Групација на производители на тутунски производи.

Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството

Агенцијата за поттикнување на развојот на земјоделството преку системот на давање на советодавни услуги на земјоделските стопанства, има за цел да овозможи трансфер на знаења и информации, како и нивна имплементација во насока на подобрување на квалитетот и квантитетот на земјоделското производство со економска оправданост, конкурентност на македонските пазари во ЕУ и пошироко, одржлив развој на земјоделството во руралните подрачја, како и поддршка во развојот и реализацијата на аграрната политика со одржување на база на податоци преку теренски посети на земјоделските стопанства.

Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство и органи во состав (Државен инспекторат за земјоделство, Фитосанитарна Управа, Управа за семе и саден материјал)

Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство-Сектор за земјоделство го спроведува Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи, врши надзор над одредбите од законот, го води информативниот систем за евиденција на тутунското производство и учествува заедно со Научниот Институт за тутун-Прилеп во спроведување на испитот за добивање на лиценца за проценка на тутун.

Државниот инспекторат за земјоделство врши контрола на физичките и правните лица кои се опфатени со одредбите од Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи.

Фитосанитарната Управа врши контрола на здравјето на растенијата при увоз и извоз согласно Законот за здравјето на растенијата.

Управата за семе и саден материјал врши надзор на производството на сертифицираниот семенски материјал и издава конечен сертификат.

Агенција за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој

Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој врши административна и теренска контрола на барателите на финансиска поддршка и инвестиции и врши исплата на поддршката.

Според анкетите направени во рамки на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“ 77% од тутунските стопанства користат профе-

сионална помош од напред наведените институции. Од страна на тутунските здруженија користат околу 65,6% советодавни услуги, тренинзи 31,1% и финансиски средства 3,3%. Од страна на тутунските компании користат советодвна и техничка помош 52,3%, финансиска помош 30%, тренинзи 13,4% и заштитна опрема 2,6%.

ДЕЛ VI. МАНИФЕСТАЦИИ И КУЛТУРНО ИСТОРИСКО НАСЛЕДСТВО

Посебно место на тутунот во целокупното живеење на населението на овие простори се обележува и низ многу други манифестации во државата, меѓу кои традиционални се:

-**Светскиот ден на тутунот**; 28 октомври;

-**Денот на тутунските работници**; 4 април – традиционален собир на сите тутунски работници кои учествуваат во примарното производство и преработувачката индустрија;

-**Светскиот ден против употребата на тутунот - World No Tobacco Day**; 31 мај – за подигнување на свеста кај населението и негативните ефекти од користењето на тутунот и влијанието на сите форми на штетност;

-**Денот на руралната жена**; 15 октомври – овој ден традиционално се одбележува како признание на сите рурални жени кои со својот ангажман во земјоделството придонесуваат за одржливост на селските региони во државата, зачувување на традиционалните вредности, културата и воспитувањето на децата во овие подрачја, но и како поттик за сите жени претприемачи кои започнуваат сопствен бизнис и

- **Денот на тутунското поле**; традиционално се одбележува во месец јули, од страна на сите релевантни фактори кои се засегнати на било кој начин од добрата реколта на тутунот.

Музејот за тутун во Прилеп како важен културен и историски објект за државата кој говори за огромното значење на тутунопроизводството на овие простори и улогата на тутунот низ историјата на македонскиот народ, кој е основан во 1973 година од страна на Институтот за тутун Југотутун“-Скопје и Народниот Музеј-Прилеп (по повод стогодишнина од почетокот на производство на тутун во прилепско и 400 години присуство на тутунот во Македонија). Во овој Музеј се собрани и обработени околу 2.200 експонати. Голем дел од експонатите се вистински раритет, затоа Музејот за тутун - Прилеп, во исто време е меѓународен, уметничко-занајтчиски, манифактурен и индустриски репрезентативен.

Музејот поседува ретки и скапи експонати, кои им припаѓале на познати сопственици (кравеви, принцови, војводи, војсководци, познати личности од историјата) или експонати кои говорат за развојот на навиките за пушење, цвакање на тутунот и шмркање бурмут. Музејот во својата колекција поседува ексклузивни лулиња кои биле присутни на некои големи Светски изложби (Париз и Виена).

ДЕЛ VII. ПОЛИТИКИ И МЕРКИ ЗА РАЗВОЈ НА СЕКТОРОТ ТУТУН

1. Субвенционирање на тутунот во Европската Унија

Основни елементи на заедничката земјоделска политика (ЗЗП) во Европската Унија

Заедничката земјоделска политика во моментот се заснова на следниве основни елементи:

А. Систем на директни плаќања независно од производството, со високо учество на компонентата за животна средина.

Правната основа за овој начин на субвенционирање е Регулатива на ЕУ 1307/2013 Воспоставување правила за директни плаќања на земјоделците во рамките на шемите за поддршка во рамките на заедничката земјоделска политика.

Директните плаќања според ЗЗП, т.н. основна шема за плаќање, се состојат од годишна исплата потврдена преку површината на активните земјоделци. Основната шема на плаќање е дополнета со следните видови на поддршка:

1. Зазеленување: да се почитуваат конкретните земјоделски практики ако фармата исполнува одредени карактеристики: диверзификација на земјоделските култури, со еколошки фокус кон просторот и одржување на постоечката тревна површина.

2. Редистрибутивно плаќање. Диференцирана исплата за првите хектари со цел да се фаворизираат фарми со средна големина во однос на оние со поголемите фарми.

3. Плаќања во области со природни ограничени можности. Да се компензираат производителите во области со отежнати услови за земјоделско производство и да се зачува производството во тие области.

4. Плаќање на млади земјоделци. Дополнителна исплата за да се охрабрат младите луѓе да влезат во производниот сектор.

Постои мал процент на директни плаќања (12% од вкупниот фонд за директни плаќања) што земјата-членка може да ги избере како дополнителна помош. Сепак, секторот за тутун не е меѓу подобните сектори и постои политичка одлука од 2004 година со која Европската Унија веќе не може директно да го финансира производството на тутун, бидејќи не е во релација со здравствените политики.

Фармите кои сакаат да добијат финансиска поддршка, мора да исполнуваат услови кои се во согласност со регулативите за животна средина на ЕУ и добрите земјоделски и сточарски практики, т.н. вкргостена усогласеност.

Воспоставена е и шема за мали земјоделски стопанства за сите производители кои примаат помалку од 1.250 евра по фарма. Ова вклучува влегување во поединствен режим каде се прима годишна исплата, без обврска за придржување за зазеленувањето, а контролите се административни, а не теренски.

Земјоделците кои примаат помалку од 300 евра нема да можат да остварат право на директни плаќања, како минимален праг за пристап до системот. Од друга

страна, висината на поддршката која надминува 150.000 евра ќе биде намалена за 5%. Во исто време, ЕУ има за цел да спроведе т.н. конвергенција, т.е. дека сите хектари во ЕУ се приближуваат кон исто ниво на поддршка, без оглед на нивното производство и локација. Се разбира оваа конвергенција треба да се спроведе многу внимателно.

Секоја земја-членка треба да има доволно простор за маневрирање во дизајнирањето на својата поддршка и решението за воспоставување на шема на поддршка да се комбинира во зависност од поставените цели, како и историските исплати на директните плаќања по килограм по земјоделско стопанство.

Б. Заедничка пазарна организација (ЗПО) која регулира специфични аспекти во различни економски и пазарни аспекти.

Правната основа за овој начин на поддршка е Регулатива на ЕУ 1308/2013 за воспоставување заедничка организација на пазарите (ЗПО) на земјоделските производи.

Регулативата за ЗПО на земјоделските пазари е дел од регулативата за ЗЗП која сè уште регулира одредени секторски и пазарни економски аспекти. Нејзиното влијание врз буџетот е многу мало, а целта е обединување на неколкуте постојни инструменти за управување со пазарот и регулирање на примената на законот за конкуренција во земјоделско-прехранбениот сектор. Во рамките на оваа регулатива можеме да ги истакнеме следните мерки:

- Секторски мерки,
- Стандарди за квалитет и маркетинг,
- Признавање на организациите на производители и меѓугранковите организации и нивните функции,
- Криза и исклучителни мерки за управување со пазарот во случај на криза,
- Односи помеѓу секторот и законот за конкуренција.

Од погоре наведените мерки во тутунскиот сектор е применлива мерката за признавање на организациите на производители и меѓугранковите организации и нивните функции. Останатите мерки се однесуваат на другите сектори од земјоделското производство.

В. Политика на рурален развој

Правната основа е регулативата на ЕУ 1305/2013 за поддршка на руралниот развој од страна на Европскиот земјоделски фонд за рурален развој (EAFRD).

Политиката е кофинансирана со земјите членки и се занимава со структурните аспекти на секторот од листата на мерки што се спроведуваат на државно или регионално ниво. Овие мерки можат да се поделат на 4 главни елементи:

1. Подобрување на конкурентноста на земјоделското, сточарското производство и преработувачката индустрија.
2. Активности насочени кон заштита на животната средина и климата.
3. Диверзификација и економски раст во руралните области.

4. Зајакнување на иновациите и соработката во земјоделско-прехранбениот сектор со цел да се предизвика подобар трансфер на знаење и иновации во областа кои одговараат на проблемите на земјоделците.

Во рамките на политиката за рурален развој, земјите-членки, или региони во децентрализираните држави, имаат широк спектар на мерки каде што можат да развијат и имплементираат структурни мерки во секторот производители на ниво на инвестиции, животна средина, советодавни агро-фирми, соработки, иновации и локален развој.

ЗЗП во секторот за тутун

Во моментот нема специфични мерки на ЗЗП или директни плаќања за тутунскиот сектор во ЕУ. Во Шпанија основната шема на плаќање е поделена по региони. Во еден од овие региони, Екстремадура се концентрирани тутунопроизводителите кои своевреме-но добивале подршка по килограм произведен тутун и земјоделци кои не добивале. Во рамките на програмата за рурален развој на Екстремадура, регионот во Шпанија каде е концентрирано производството на тутун, дизајнирани се повеќегодишни агро-еколошки плаќања за тутунските фарми. За да се добијат овие исплати, околу 600 €/ha, преземени се обврски за животна средина кои главно се состојат од намалување на употребата на губрива и обврска циклично да ги ротираат земјоделските култури (Уредба за екстремадура 9/2016).

Системот на независни плаќања кои не се по килограм тутун, можно да бидат дизајнирани во вид на мерки кои индиректно му служат на секторот да го прилагоди своето производство, со тоа што ќе се поврзе со еколошките проблеми, инвестиции во иновации, студии кои бараат економски одржливи алтернативи за производство на тутун, потрага по нови намени на тутунот, а истовремено да не се во спротивност со јавните политики кои се против пушењето.

Идната ЗЗП 2021-2027

Новата ЗЗП која се очекува, ќе вклучува промени во дизајнот и управувањето со мерките што треба да ги преземе секоја земја-членка. Поголема одговорност и контрола над нивните одлуки преку стратешки план на ЗЗП, заснован врз заеднички принципи и цели договорени на ниво на ЕУ.

Овие стратешки планови ќе бидат проценети во однос на нивниот исход. Овој нов модел на управување се нарекува модел на испорака, кој одговара на најдобрата вредност добиена од јавните средства. На овој начин, Европската комисија предлага да не се ограничи примената на ЗЗП врз основа на усогласеност со регулативите, туку врз основа на проценка на резултатите.

Со други зборови, земјите-членки ќе имаат поголема слобода да дизајнираат свои мерки, но тие ќе треба да изработат во своите стратешки планови индикатори за евалуација и перформанси кои покажуваат дека мерките и интервенциите избрани ги постигнуваат целите во секторот што тие самите ги идентификувале.

Од друга страна, треба да се забележи дека елементите на дејствување во животната средина и климата се зајакнати, како и промовирање на мерки во корист на иновациите и трансфер на знаење.

Сепак, треба да се напомене дека системот на директни плаќања ќе остане независен од производството и, како што е наведено погоре, ќе ја зголеми нејзината еколошка компонента. Ниту, пак, има некаква политичка промена во перцепцијата на производството на тутун во ЕУ за време на овој процес на преговори.

2. Субвенционирање на тутунот во Република Северна Македонија

Согласно Националната стратегија за земјоделство-то и руралниот развој за периодот 2014-2020 година и 5-годишната Програма за развој на земјоделството и руралниот развој за период 2015-2021 година, беа издвојувани средства за директни плаќања за произведен и продаден необработен тутун во вкупен износ по години како што следи:

Табела. 24- Учество на директните плаќања за тутун во вкупните директни плаќања за земјоделството, 2015-2019*

Година	Вкупно средства за финансиска поддршка во земјоделството во МКД*	Вкупно средства за произведен и продаден необработен тутун од реколти 2015-2019 во МКД	Учество на поддршката за тутун во вкупната поддршка на земјоделството во %
2015	6.138.767.000	1.699.679.766	27,7
2016	6.210.900.000	1.696.888.814	27,3
2017	6.117.857.000	1.595.429.555	26,1
2018	6.320.000.000	1.130.548.658	17,9
2019	6.260.000.000	1.489.031.614	23,8
Проценка 2015-2019	6.259.424.800	1.504.275.675	24,3

Обработка на податоци МЗШ

Висината на директните плаќања по килограм тутун во изминатиот програмски период изнесуваше 60,00 ден/кг необработен ориентален ситнолистен тутун до 2016 реколта и во 2017 и 2018 реколта во просек 70,00 ден/кг (за 1-ва класа 80 ден/кг, 2-ра класа 70 ден/кг и 3-та класа и останати, 60 ден/кг).

Табела. 25- Учество на директните плаќања за тутун во вкупната вредност по килограм, 2009-2018 (просечна откупна цена + субвенција)

Реколта	Просечна откупна цена во ден./кг.	Висина на директни плаќања по кг.	Вкупната вредност ден./кг.	Учество на директните плаќања во вкупната вредност во %
2018	234,20	70,00	304,20	22,6
2017	217,60	70,00	287,60	24,3
2016	126,80	60,00	186,80	33,4
2015	184,50	60,00	244,50	24,5
2014	117,20	60,00	177,20	33,8
2013	152,30	60,00	212,30	28,3
2012	180,30	60,00	240,30	25,0
2011	164,80	60,00	224,80	26,7
2010	126,70	60,00	186,70	30,5
2009	192,00	60,00	252,00	23,8
Проценка 2009-2018	175,62	60,00	235,62	26,5

Извор: МЗШ, обработено со податоци МЗШ

За периодот 2009-2013 година просечната откупна цена изнесува 165,2 ден/кг, додека за периодот 2014-2018 година изнесува 186,1 ден/кг и истата е повисока во релативен износ за 12,6%. Периодот 2009-2013 година е програмски период, пред донесување на Националната стратегија за земјоделство и рурален развој, додека периодот 2014-2018 година е по донесувањето на Националната стратегија за земјоделство и рурален развој.

Учеството на директните плаќања во вкупната вредност по килограм тутун (период 2009-2018 година) просечно изнесува 26,5%, а се движи во рамките од 33,9% во 2014 година до 23,4% во 2016 година.

Варијабилноста на учеството на директните плаќања во вкупната вредност (откупна цена+субвенција) во %, произлегува од висината на просечната откупна цена гледано по реколти.

Табела 26.-Споредба на тутунското производство, откуп и директните плаќања помеѓу програмскиот период од 2009-2013 година со програмскиот период од 2014-2018 година

Програмски период	просек на договорени површини во ха	Просек на откупени количини во тони	просек на број на тутунски стопанства	просек на откупни цени во ден/кг.	просек на директни плаќања во ден/кг.
2009-2013	16.677	25.972	35.805	155,00	60,00
2014-2018	14.134	23.072	25.452	186,00	64,00
апсолутна разлика	-2.543	-2.900	-10.353	+21,00	+4,00
релативен износ во %	-18,0%	-12,6%	-40,7	+13,5%	+6,3%

Извор и обработката податоци:МЗШБ

Од податоците во Табела 26 може да се забележи дека во вториот програмски период (2014-2018 година) договорените површини се намалени за 18%, откупеното количество е намалено за 12,6% и бројот на тутунски стопанства е намален за 40,7%, а се зголемува просечната откупна цена за 11,3% како и директните плаќања за 6,3%.

Намалувањето на договорените површини и бројот на земјоделски стопанства во суштина е поради зголемената контрола со регистрите и информативниот систем за евиденција на тутунските стопанства.

Ефектите од земјоделската политика во тутунскиот сектор се евидентираат преку зголемената поддршка за 6,3% која заедно со зголемената откупна цена претставуваат за 17,6% зголемување на вкупниот приход на тутунските стопанства.

ДЕЛ VIII. ЦЕЛИ И НАСОКИ ЗА ИДНИ ПОЛИТИКИ И МЕРКИ ЗА РАЗВОЈ НА СЕКТОРОТ ТУТУН

Целите на Стратегијата за производство на тутун за период од седум години се:

- утврдување на мерки и подмерки за поддршка на доходот на земјоделските стопанства и државна помош кои се занимаваат со тутунско производство;
- обезбедување на континуиран и одржлив развој на тутунското производство и
- зголемување на конкурентноста и одржување на традиционалното реноме на пазарот на тутун.

1.Цел: Утврдување на мерки и подмерки за поддршка на доходот на земјоделските стопанства и државна помош

Оваа цел се планира да се оствари со следните мерки за поддршка на:

- производство и продажба на необработен тутун во регистриран откупувач на тутун
- диверзификација со растително и/или сточарско земјоделско производство како дополнителна дејност во тутунското стопанство

-диверзификација со други култури кои можат да обезбедат ист приход како и тутунот

-диверзификација со неземјоделски активности во руралните подрачја.

2.Цел: Обезбедување на континуиран и одржлив развој на тутунското производство

Оваа цел се планира да се оствари со следните мерки за поддршка на:

- агро-еколошки мерки, примена на добра земјоделска пракса, зазеленување и мулчирање, плодород
- примена на интегрирано производство на тутун,
- изведување на опити за одржување и подобрување на сортиментот.

3.Цел: Зголемување на конкурентноста и одржување на традиционалното реноме на пазарот на тутун.

Оваа цел се планира да се оствари со следните мерки за поддршка на:

- инвестиции во механизација и приклучна машини, опрема за наводнување, во расадопроизводството, опрема за нижење на тутунот, опрема за сушење на необработениот тутун

- демонстративни опити за иновативни технологии
- советодавните услуги насочени кон подигнување на свеста кај тутунопроизводителите за добра земјоделска пракса, интегрирано земјоделско производство, органско производство, мерки за заштита на животната средина.

Со оглед на тоа што периодот за имплементација на оваа стратегија е 7 години, насоките за идните политики и мерки во тутунскиот сектор се поделени во:

- 1.Насоки за краткорочни цели и
- 2.Насоки за среднорочни цели

1. Насоки за краткорочни активности

Во првите 4 години е предвидено да се започне со активности за подигнување на степенот на информативност кај производителите на тутун и подготвување на мерки за промени на постоечките поддршки.

Овие активности ќе се реализираат преку информативни сесии, обуки, пилот-проекти, мисии во други земји-членки на ЕУ, поддршка на советодавниот систем, идентификација на групи на земјоделци кои се подготвени да се променат, особено млади и жени, обука на лидери кои ги охрабруваат другите земјоделци да се усогласат со новиот систем, подигање на свеста на производителите за новите обврски за животната средина и климатските активности, како и соработка со академија и трансфер на знаење.

Според прифатените препораки од европски експерти од областа на тутунот во рамките на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“, декември 2018- март 2020 година, по однос на идни активности кои би требале да се преземат во стратешкиот период 2021-2027 година, заради усогласување со европската легислатива, се предлага да се направат измени и дополнувања на Законот за тутун, производи од тутун и сродни производи со кои ќе се дадат правни основи за формирање на меѓугранкови организации, а со тоа и мерки за нивно воспоставување.

Исто така, во краткорочните насоки може да се планираат и мерки утврдени во тековната регулатива на ЗЗП кои служат како рамка за развој на поставените цели од Регулацијата на ЕУ 1305/2013 за поддршка на руралниот развој од страна на Европскиот земјоделски фонд за рурален развој (ЕАФРД) и тоа:

Член 14 Активности за трансфер на знаење и информации.

Поддршката според оваа мерка опфаќа активности за стручно оспособување и стекнување вештини, демонстративни активности и активности за информации. Активности за стручно оспособување и стекнување на вештини кои може да вклучуваат курсеви за обука, работилници и тренинзи.

Член 15 Советодавни услуги, управување со фарми и услуги за фармите.

Советодавни услуги за подобрување на економските и еколошките перформанси, како и климатската приспособеност, флексибилност на стопанството, претпријатие и/или инвестиции. Да се промовира воспоставување на менторство на фарма, екстерни услуги на фармите и советодавни услуги за фармите. Да се промовира обука на советници.

Член 19 Развој на фарма и деловна активност.

Помош за започнување бизнис за млади земјоделци, неземјоделски активности во руралните области, како и развој на мали земјоделски стопанства.

Краткорочните мерки може да продолжат и во среднорочниот временски период.

2. Насоки за среднорочни активности

Во следните 3 години може да се предвидат процедури/постапки за воспоставување на меѓугранковата организација и соработка, како и начинот на нејзиното следење и подготвување на патоказ за усогласување на законодавството на РСМ со ЗЗП на ЕУ.

Карактеристично за производството на тутун во Република Северна Македонија е тоа што се произведува од страна на мали земјоделски стопанства, така што јасна цел за зајакнување на нејзината позиција на пазарот ќе биде заснована на соработка и интегрираност на сите чинители во секторот.

Меѓугранковите организации се дефинирани со член 157 на регулативата на ЕУ 1308/2013 како субјекти составени од претставници на здруженијата на тутунопроизводители и претставници од компании кои вршат обработка на тутун и/или претставници од компании кои вршат трговија со тутун.

Оваа активност ќе вклучува мерки засновани на поддршка за:

- соработка помеѓу здруженијата на тутунопроизводители;
- воспоставување на стандардни договори;
- инвестиции во иновации и
- студии на пазарот.

За да се подобри конкурентноста и да се исполнат сите нови барања за одржливост во рамките на шемата на вториот столб на ЗЗП, ќе биде неопходно да се спроведе помош на оние форми на здружување на земјоделските производители кои ќе обезбедат најширок опфат, репрезентативност, способност за организирање на вистински и насочени внатрешни дебати, ефикасен соговорник со јавните власти и другите актери во лане-

цот на храна, апликативни проекти и вклучување на млади лидери во рамките на истиот. Соработка со академскиот и научниот свет. Потребата производителите да ги објаснат своите проблеми и за нив, пак, да ги применат напредокот веќе познат во нивните фарми. Заедничкиот пристап при набавка и користење на репроматеријали, механизација и фитосанитарни производи, би ги растеретил инвестициите на индивидуалните земјоделци и воедно би ја подобрило ефикасноста на применетите мерки.

Со среднорочните активности ќе бидат опфатени мерки со амбициозен прогресивен опсег кои ќе бидат во релација со соодветните ЕУ мерки.

1. Мерки за поддршка на дејството на репрезентативните здруженија за подигнување на свеста на нивните производители.

2. Еколошки мерки за поддршка на дејството на репрезентативните здруженија за подигнување на свеста на нивните производители.

ДЕЛ IX. СЛЕДЕЊЕ НА СПРОВЕДУВАЊЕТО НА СТРАТЕГИЈАТА ЗА ПРОИЗВОДСТВО НА ТУТУН ЗА ПЕРИОД ОД СЕДУМ ГОДИНИ

Во рамки на Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство-Секторот за анализа на земјоделска политика изработува евалуација на спроведените активности и мерки на годишно ниво, на средина од стратешкиот период и по потреба периодични, со цел следење на спроведувањето на оваа стратегија, како и за прилагодување или модифицирање на одредени мерки што немаат посакуван ефект.

Евалуациите се изработуваат врз основа на детални извештаи со податоци доставени од Агенцијата за финансиска поддршка во земјоделството и руралниот развој, во кои ќе бидат вклучени покрај реализираните исплати по производител, историските исплати за минимум 10 години, причини за одбиени барања по спроведените административни и теренски контроли, како и причини за неисплатените поддршки по мерки.

Заради воспоставување на редовна комуникација и дијалог со потсекторската група за уредување на пазарот на тутун, најмалку еднаш годишно треба да се разгледуваат анализираните извештаи и евалуации, со цел следење на спроведувањето на оваа стратегија, како и можност за предлагање на конкретни мерки за прилагодување или модифицирање на оние мерки што немаат посакуван ефект.

Оваа стратегија ќе биде дополнета по завршувањето на ИПА Проектот „Градење на основи за реформи во тутунскиот сектор“, декември 2018-март 2020 година, со оглед на тоа што со завршување на проектот заклучно со март 2020 година и поставувањето на дијагноза на тутунските стопанства, неопходно ќе биде да се утврдат соодветни мерки според групи на тутунски стопанства врз основа на јасно утврдена дијагноза.

Дефинирањето на мерките на финансиска поддршка на производството на тутунот за временски период од седум години, претставува повеќегодишно буџетско и стратешко планирање со кои ќе биде поддржан развојот на тутунското производство, поттикнување на соработката на сите чинители во тутунскиот сектор, како и нивна навремено подготвување за прилагодување кон заедничката земјоделска политика на ЕУ.

ДЕЛ X. АКЦИОНЕН ПЛАН

Активности	Мерки/подмерки	Надлежни институции	Индикативни финансиски средства во МКД
Краткорочни активности 2020-2023 година	производство и продажба на необработен тутун во регистриран откупвач на тутун (80,00ден/кг за 1-ва класа, 70,00 ден/кг за 2-ра класа и 60 ден/кг. За 3-та и останатите класи)	МЗШВ АФПЗРР	-За 2019 реколта: 1.830.000.000,00 -За 2020 реколта: 1.800.000.000,00 -За 2021 реколта: 1.800.000.000,00 -За 2022 реколта: 1.800.000.000,00 Вкупно: 7.684.500.000,00
	примена на интегрирано производство на тутун	-Научен Институт за тутун-Прилеп -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството -Факултет за земјоделски науки и храна - АФПЗРР -Највисока асоцијација на тутунопроизводители	2.000.000,00
	изведување на опити за одржување и подобрување на сортиментот	-Научен Институт за тутун-Прилеп	1.500.000,00
	-инвестиции во механизација и приклучна машини, опрема за наводнување, во расадопроизводството, опрема за нижење на тутунот, опрема за сушење на необработениот тутун	МЗШВ АФПЗРР Највисока асоцијација на тутунопроизводители	300.000.000,00
	Мерка: Демонстративни опити за иновативни технологии -советодавните услуги насочени кон подигнување на свеста кај тутунопроизводителите за добра земјоделска пракса, интегрирано земјоделско производство, органско производство, мерки за заштита на животната средина Подмерки за организирање на: -Светски ден на тутунот; 28 октомври; -Денот на тутунските работници; 4 април и - Денот на тутунското поле	-Научен Институт за тутун-Прилеп -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството -Факултет за земјоделски науки и храна - АФПЗРР -Највисока асоцијација на тутунопроизводители	Мерка: 150.000.000,00 За подмерки: 1.000.000,00 Вкупно: 151.000.000,00
	Вкупно МКД		7.839.300.000,00

	производство и продажба на необработен тутун во регистриран откупувач на тутун (80,00ден/кг за 1-ва класа, 70,00 ден/кг за 2-ра класа и 60 ден/кг. За 3-та и останатите класи)	МЗШВ АФПЗРР	-За 2023 реколта: 1.800.000.000,00 -За 2024 реколта: 1.800.000.000,00 -За 2025 реколта: 1.800.000.000,00 Вкупно: 5.400.000.000,00
Среднорочни активности 2014-2016 година	-диверзификација со растително и/или сточарско земјоделско производство како дополнителна дејност во тутунското стопанство	-МЗШВ -АФПЗРР -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството -Највисока асоцијација на тутунопроизводители	800.000.000,00
	-диверзификација со други култури кои можат да обезбедат ист приход како и тутунот	-МЗШВ -АФПЗРР -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството	350.000.000,00
	-диверзификација со неземјоделски активности во руралните подрачја	-МЗШВ -АФПЗРР -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството -Министерство за економија -Министерство за труд и социјална политика -Министерство за локална самоуправа	250.000.000,00
	Мерки:агро-еколошки мерки, примена на добра земјоделска пракса, зазеленување и мулчирање, плодород Подмерки за организирање на: -Светски ден на тутунот; 28 октомври; -Денот на тутунските работници; 4 април и - Денот на тутунското поле	-МЗШВ -АФПЗРР -Агенција за поттикнување на развојот на земјоделството Министерство за животна средина -Научен Институт за тутун-Прилеп -Факултет за земјоделски науки и храна-Скопје -Највисока асоцијација на тутунопроизводители	Мерки: 500.000.000,00 Подмерки: 1.000.000,00 Вкупно: 501.000.000,00
	Вкупно МКД		7.301.000.000,00
Се вкупно МКД			15.140.300.000,00

АНЕКСИ ВО ПРИЛОГ:

АНЕКС 1 Потрошено количество на сертифициран семенски материјал по типови и сорти тутун во kg и %, период 2010-2019

АНЕКС 2 Извоз на тутун, суров и непреработен, отпадоци од тутун од тарифен број 2401, по земји за период 2009-2019 година

АНЕКС 3 Увоз на тутун, суров и непреработен, отпадоци од тутун од тарифен број 2401, по земји за период 2009-2019 година

ДЕЛ XI. Оваа стратегија влегува во сила наредниот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Северна Македонија“.

Бр. 45-10193/1
16 декември 2019 година
Скопје

Претседател на Владата
на Република Северна Македонија,
Зоран Заев, с.р.

Анекс 1

*Овие податоци се врз база на дистрибуираните количини семенски материјал од страна на НИТП, преку откупувачите до туѓопроизводителите во текот на десет годишниот период (Извор - годишни Извештаи на НИТП, 2010-2019).

	Прили										Јак					Цел	Басм		Вкупно ориентаци, и	Подорицки шани		Вкупно	Вкупно се																		
	П-66-9/7	%	П-23	%	БС-72	%	П-79/94	%	П-156/1	%	П-80	%	ДБ-1253	%	ДБ-48	%	Ц38	%	и	%	Огла 110	%	Вкупно	Вкупно се																	
Резултат	478	48	5	0.5	47	5	81	8	28	3	5	231	23	31	3	8	78	9	992	4.5	996.5	996.5	4.5	996.5																	
2010	431	48	-		42	5	100	11	5		-	246	27	20	2	8	49	6	901	7	908	908	7	908																	
2011	869	64	-		56	4	40	3	5		-	289	21	40	3	-	57	4	1356	1	1357	1357	1	1357																	
2012	975	71	-		34	2	80	6	-			190	14	67	5	-	26	2	1372	-	1372	1372	-	1372																	
2013	1020	83	-		26	2	15	1	-		-	109	9	60	5	-	6		1236	-	1236	1236	-	1236																	
2014	1175	82	-		27	2	15	1	-		-	158	11	50	3	-	9		1434	-	1434	1434	-	1434																	
2015	908	85	-		28	3	10	1	-		-	76	7	50	5	-	-		1072	-	1072	1072	-	1072																	
2016	1045	90	-		18	2	-	-	-		-	57	5	37	3	-	-		1157	-	1157	1157	-	1157																	
2017	1434	95	-		61	4	-	-	-		-	5	0.3	10	0.6	-	5		1515	-	1515	1515	-	1515																	
2018	1360	93	-		43	2	-	-	-		-	42	3	25	2	-	-		1470	-	1470	1470	-	1470																	
2019																																									
Просек: kg /% по сорти	969.5	78	0.5	0.5	38.2	3	34.1	3	3.8	0.3	0.5	140.3	11	39	3	1.6	0.1	23	1.8	1.25			1251.75	1251.75																	
Застапеност по тпани (2010- 2019)	84%										14%					0.10%		1.80%		0.10%		0.10%		100																	
	Прили										Јак					Цел		Басм		Огла																					

Анекс 2

Извоз на Тун, суров и непреработен; отпадоци од тун, од тарифен број 2401, по земји за периодот 2009 - 2019 година

Земја	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР
Белгија	1,956	8,396	4,434	21,112	6,947	28,377	5,593	24,781	6,783	31,359	3,141	13,017	2,462	10,629	5,169	21,601	3,872	19,087	3,529	18,905
Бугарија	4,975	21,614	3,795	17,877	5,523	7,293	2,158	9,511	3,256	15,078	3,859	15,850	2,364	9,933	2,955	11,964	3,974	17,712	3,374	17,787
Данска	0	0	0	0	14	28	7	38	15	45	30	99	30	103	30	103	74	234	45	158
Франција	59	34	0	0	668	2,453	342	1,253	224	924	364	1,750	0	0	71	40	75	47	29	19
Германија	40	127	371	2,102	1,249	4,992	1,641	6,752	1,826	8,244	1,037	4,437	1,383	5,814	1,782	7,023	1,206	5,306	959	4,983
Грција	6,562	26,131	5,271	19,247	4,641	15,476	4,485	16,832	5,454	21,668	8,743	34,034	8,073	25,221	7,989	25,300	7,477	33,997	5,771	27,583
Холандија	15	71	0	0	149	610	347	1,561	667	2,942	20	100	93	318	197	651	339	1,482	324	1,478
Хрватска	878	2,773	748	3,120	744	2,525	850	2,707	1,268	4,900	684	2,501	601	1,715	313	924	728	2,106	3	21
Италија	0	0	69	174	108	298	103	218	55	331	0	0	848	3,818	908	4,187	1,341	6,142	1,579	8,240
Португалија	0	0	201	1,311	151	593	194	837	547	2,277	283	1,114	602	2,112	288	1,447	693	3,505	541	2,889
Романија	0	0	56	352	165	707	234	1,096	89	392	187	743	158	554	325	1,276	0	0	0	0
Унгарија	0	0	0	0	0	54	204	0	0	0	95	245	0	0	73	257	111	395	63	299
Чешка	0	0	20	125	40	194	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Шпанија	0	0	0	0	0	0	0	0	97	454	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Шведска	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	5	0	0
Италија	57	56	0	0	60	275	30	92	29	96	15	40	124	269	196	300	30	175	60	292
Пулсбург	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55	112	0	0	0	0	0	0	0	0
Словенија	53	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Велика Британија	0	0	0	0	0	0	111	541	0	0	0	0	0	0	0	0	3	14	4	25
Вкупно Извоз во ЕУ	14,635	59,226	14,954	65,419	16,462	63,737	16,117	65,202	20,289	88,577	18,542	74,141	16,618	60,481	19,847	74,621	19,934	90,270	16,281	82,762
Србија	359	895	138	278	66	116	218	285	146	491	26	63	36	113	72	112	319	1,321	567	2,745
Босна и Херцеговина	472	1,571	687	2,092	126	295	195	567	53	137	200	553	106	281	0	0	0	0	0	0
Албанија	0	0	14	4	0	0	14	23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Црна Гора	18	52	48	120	10	39	8	21	0	18	6	14	14	35	47	94	0	0	0	0
САД	47	82	755	3,319	3,871	16,252	4,919	21,875	4,703	23,353	2,650	10,367	4,507	19,147	5,731	24,760	4,183	19,739	3,858	19,779
Канада	27	33	0	0	139	433	97	308	183	604	294	1,522	434	2,034	306	1,283	327	1,561	530	2,736
Бразил	0	0	168	731	284	1,023	256	1,087	318	1,407	291	1,178	69	243	236	1,580	66	354	71	417
Мексико	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	735	3,236	374	1,547	21	82	1,183	5,537	499	2,417
Аргентина	0	0	0	0	753	3,391	632	2,940	0	0	830	3,514	178	759	337	1,656	0	0	318	1,785
Русија	0	0	13	92	13	5	277	847	0	0	139	438	42	85	246	677	179	581	412	1,398
Останати земји	550	1,115	52	188	123	420	220	971	164	618	304	872	397	1,627	760	2,033	1,454	4,890	904	3,203
Вкупно Извоз на Тун по земји	16,112	62,964	16,839	72,250	21,849	68,700	22,964	96,138	26,864	115,666	23,996	96,683	22,776	96,448	27,692	106,893	27,622	124,248	23,327	117,283

Извор на податоци: Државен завод за статистика

Анекс 3

Увоз на Тутун, суров и непреработен; отпадоци од тутун, од тарифен број 2401, по земји за периодот 2009 - 2019 година

Земја	2009		2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР	Тони	1000 ЕУР
Белгичка	11	27	178	312	157	506	22	13	613	1,136	329	653	38	78	3,619	10,696	1,885	6,833	1,697	7,184
Бразил	249	730	245	518	83	240	204	723	334	1,062	108	323	99	202	149	769	131	565	372	1,334
Вирџинија	514	1,242	815	1,816	1,008	3,833	1,399	3,079	2,133	5,330	971	2,119	625	1,502	124	495	249	919	1,000	2,846
Египет	730	1,331	1,304	1,844	1,051	3,178	872	3,136	413	1,708	194	652	367	1,532	65	336	859	2,363	244	1,056
Франција	0	0	117	455	59	285	605	3,273	117	599	55	252	16	12	43	395	22	150	19	145
Германија	89	248	108	351	43	81	21	39	19	36	13	24	59	278	13	24	33	53	28	55
Италија	0	0	173	662	131	385	65	221	162	383	0	0	0	0	0	0	759	2,167	0	0
Белгија	0	0	0	0	0	0	554	2,976	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Турција	0	0	43	144	123	563	84	364	151	692	238	818	130	603	86	361	270	1,137	260	1,054
Романија	0	0	0	0	14	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вкупно увоз на тутун од ЕУ	1,593	3,579	2,983	6,102	2,679	9,134	3,825	13,814	3,942	10,960	1,907	4,841	1,323	4,610	3,999	12,996	4,217	14,284	3,590	13,673
Албанија	0	0	14	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	11	137	210
Босна и Херцеговина	20	11	60	222	148	508	41	139	98	204	0	0	77	189	33	41	96	119	96	240
Бразил	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0
Бразил	0	0	23	58	0	0	0	0	23	79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Бразил	18	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	17	0	0
Бразил	152	366	92	282	22	66	14	42	84	281	9	23	0	0	0	0	0	0	0	0
Бразил	340	846	619	2,388	700	1,508	518	1,670	244	641	218	624	40	238	122	651	283	1,672	411	2,104
Бразил	55	262	79	443	38	181	40	218	36	192	19	116	18	118	0	0	0	0	45	313
Бразил	119	423	139	595	196	648	240	671	348	1,136	198	682	119	491	22	97	0	0	121	478
Бразил	40	142	40	191	401	388	36	79	103	295	58	224	0	0	0	0	34	123	51	229
Бразил	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	116	71	406
Бразил	79	343	79	407	139	699	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20	114	79	270
Бразил	477	816	331	1,070	73	231	642	1,299	600	1,972	599	1,392	1,422	5,615	1,769	6,636	160	443	103	153
Вкупно увоз на тутун по земји	2,803	6,858	4,459	11,754	4,397	13,414	5,356	17,900	5,437	15,755	3,010	7,905	2,998	11,262	5,945	20,624	4,803	16,897	4,703	18,075

Извор на податоци: Државен завод за статистика

СЛУЖБЕН ВЕСНИК

на Република Северна Македонија

www.slvesnik.com.mk

contact@slvesnik.com.mk

Издавач: ЈП СЛУЖБЕН ВЕСНИК НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА, ц.о. – Скопје

бул. „Партизански одреди“ бр. 29. Поштенски фах 51.

Директор и одговорен уредник – Мартин Костовски

телефон: +389-2-55 12 400

телефакс: +389-2-55 12 401

Претплатата за 2019 година изнесува 10.100 денари.

„Службен весник на Република Северна Македонија“ излегува по потреба.

Рок за рекламации: 15 дена.

Жиро-сметка: 300000000188798.

Депонент на Комерцијална банка, АД – Скопје.

Печат: Печатница ЕВРОПА 92 ДООЕЛ, Кочани.

ISSN 0354-1622

2019267